

ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 550 Ft
2010. december / XXII. évfolyam 10. szám

szombat

szombat

2010. december
5771 kislelv / tévét

•
A Magyar Zsidó
Kulturális Egyesület
folyóirata.
Megjelenik évente tízszer.

Szerkesztőbizottság:

Deák Gábor
Hoffman Iván
Itamár József-Kesz
Kovács András
Seres László
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor
(főszerkesztő)
Gadó János, Novák Attila

Deák Andrea
(szerkesztési titkár)

Fritz Éva

Pári Mirella (terjesztés)

Állandó külső munkatársak:

Uri Asaf, Csáki Márton,
Csőke Zoltán, Panyi Szabolcs,
Vári György, Várnai Pál

•
A megjelenést támogatja:
Amerikai Joint Magyarország
Ronald S. Lauder Alapítvány
Magyarországi Zsidó Örökség
Közalapítvány

nka

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális
Alapprogram

•
A héber és jiddis szavak átírása
a szerzők felfogását tükrözi.

•
Terjeszti a LAPKER Rt.

•
A kéziratok szerkesztése lezárult:
2010. november 15-én.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.
Telefon: 311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org
Címünk az interneten:
http://www.szombat.com

Előfizethető a kiadóhivatalban,
illetve postautalványon
az OTP 11709002-20066703
„Szombat” számú alszámlán.
Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomdai előállítás:
Mackensen Kft.

BEST OF SZOMBAT**5 Konrád György****Magyar – zsidó számvetés**

(1989)

9 Dobos Károly Dániel**A Remény kapuja**

Maimonidesz vigasza a szenvedőknek

12 Tamás Gáspár Miklós**Zsidók, konzervatívok,
próféták****15 Vári György****A szerelem elveszett Izráele****18 Balázs Gábor****Pozitív szabadság
a zsidó hagyományban****22 „Azt hogy zsidó vagyok,****mindenki tudja. De miért kellene
mindig erről írnom?”**

Faludy György költővel beszélget

Dési János

25 Kemény István**Szégyenlő****27 Ungváry Krisztián****A titkos kapcsolat**

Bosnyák Zoltán az ÁVH fogságában

30 Tatár György**A harag bölcse**

(Jesajahu Leibowitz)

33 Klein Rudolf**Miért lakunk
a Wallenberg utcában?**

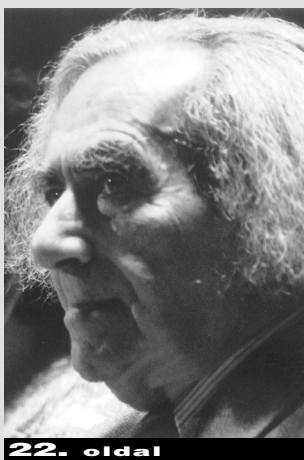
Újlipótváros varázsa,
kultúrtörténeti jelentősége

5. oldal

12. oldal

22. oldal

30. oldal

Mentsd meg a Szombatot!

Kedves Barátunk,

segítségkéréssel fordulunk Hozzád,
a **Szombat** folyóirat (www.szombat.org)
szerkesztőiként.

A lapot, a válság következtében,
anyagi ellehetetlenülés fenyegeti.
Két évtizeden át, döntően külföldi alapítványi
támogatások jelentették bázisunkat
az elenyésző honi támogatások mellett,
ám mára a külföldi források is bizonytalanná
váltak, így a **Szombat – a magyar zsidó közelet
egyetlen kritikai fórumának,
s a magyar szellemi élet egyetlen zsidó politikai
és kulturális folyóiratának – folyamatos
megjelenése veszélybe került.**

E pillanat szorongató, ám egyszersemind
egy új korszak kezdete is lehet.

A magyarországi zsidó közösség és kultúra iránt
felelősséget érző barátainkhoz fordulunk,
biztatva őket, hogy

***fizessenek elő a Szombat
2011-es évfolyamára,***
és biztassák erre magyarországi
és külföldi ismerőseiket is.

A belföldi előfizetés díja 5950 Ft,

Európából 50 Euró, Európán kívülről 80 USD.

SZÁMLASZÁM: 11709002-20066703
Mazsike Szombat szerkesztőség

IBAN: HU45 1170 9002 2006 6703 0000 0000
BIC (SWIFT) KÓD: OTPVHUHB

Kérjük, az átutaláskor tüntesd fel postacímeket.
Ha postai csekken szeretnél előfizetni,
e-mailben jelezd címed, és elküldjük.

Kedves Barátunk!

Kérünk, amennyiben egyetértesz céljainkkal,
és fontosnak tartod a **Szombat** fennmaradását,
ne csupán fizess elő a lapra,

hanem baráti körödben is terjeszd e levelet,
add meg számlaszámunkat, és biztass másokat is
arra, hogy fizessenek elő a lapra.

Ha teheted, ha tehetik, **túlfizetéssel is támogassák
a Szombatot, illetve, akinek módjában áll,
hirdetéseivel is álljon a lap mellé.**

Megértésedben és támogatásodban bízva,
üdvözölnek a **Szombat** szerkesztői

Gadó János Novák Attila Szántó T. Gábor

Best of Szombat

20 év. 200 lapszám. Három szerkesztő. Ennyien nézik át két évtized közleményeit, hogy néhányat – a lehető legnagyobb tárgyilagossággal és a lehető legnagyobb szubjektivitással – válasszanak a válogatásszámhoz. Szempont ezernyi, a feladat lehetetlen. Bármit hagyunk ki, frusztráltak vagyunk, mintha – mint mondják – az egyik kezünket vágnánk le.

Igyekeztünk az időtálló írásokból válogatni, műfajilag is sokrétű, gondolkodtató és szórakoztató összeállítást bocsátani olvasóink elé. Kihagyva mindazt, amiről bár sokszor írtunk, mégsem hozott változást: a magyar zsidóság érdekképviselésének modernizálásáról és demokratizálásáról. Nem mintha megoldódott volna a probléma, s nem mintha letettünk volna törekvésünkről, csak ezt az ünnepi lapszámot nem akartuk terhelni vele.

Egy lehetséges válogatás ez a mostani, sokféle hang, meggyőződés, hit tükröződik benne. A magyarországi zsidóság sokrétű szellemiségének panorámája.

A *Szombat* a szabad véleménynyilvánítás, a zsidó identitás megőrzése és a magyar társadalommal, kultúrával folytatott termékeny dialógus jegyében fogant 1989-ben, és nincs okunk változtatni törekvéseinken, még ha ifjonti re-

A szerkesztők a Szombat 20 éves születésnapján

ményeink a felnőtt tudásával, olykori szkepticizmusával vegyülnek is. Változott körülöttünk a társadalom, és változunk mi magunk is.

Fogadják szeretettel a 21. század magyar zsidó folyóirata 22. évfolyamának lezárásaként a *Szombat* első húsz évének válogatott darabjait.

KONRÁD GYÖRGY

Magyar – zsidó számvetés

(1989)

Van Magyarországon, főképpen Budapesten körülbelül százezer zsidó – nem igazán közösség, nem igazán nemzetiség, nem igazán etnikum. Lehetne állítani,

hogy a magyar nép része, és lehetne tagadni is ezt. Lehetne állítani, hogy a zsidó nép része, és lehetne tagadni is ezt. Lehetne azt is mondani, hogy magyar zsidók, ahogyan azt is lehetne mondani, hogy zsidó magyarok. [...]

A távoli légi járaton, ahogy egy magyar útitársam akad, végigbeszélem vele az utat, vagy ha nem is végig, de mindenesetre sokkal többet beszélgetek vele, mint más utassal tenném. Kíváncsibb vagyok

életének kisebb-nagyobb mozzanataira, van, ami összeköt vele, lehet vele arról az országról beszélni, ahol élni szoktam, ahol az embertársaimmal az anyanyelvemen közlekedhetem, ahol megtanultam az ételek ízét és a kertek illatát, ahol az érzékeim birtokukba vették a világot.

És mivelhogy zsidó lévén, hagyományosan szóban élő és a szóbeli kommunikációra figyelő nép fia vagyok, hogyan is ne töltene el érzéki élvezettel ez a nyelv, a magyar, amelyen az öntudatom testet ölt? Hogyan is lehetnék közömbös a nyelv iránt,

A cikk a Szombat 1989 novemberi és decemberi számaiban jelent meg. Itt az írás rövidített változatát közöljük.

amely a lelkem teste, és mindazok iránt, akikkel ezen a nyelven otthonosan beszélhetek?

Fia vagyok a zsidó népnek, és polgára a magyar társadalomnak, nemzetnek, államnak. Zsidó és keresztény magyarok között telt el az életem nagyobb része, hogy is ne lennék magyar? Akkor hát mind a kettő? Igen, mind a kettő. A kettőből csak élethazugság árán lehet egyet csinálni.

Kettős baleset, hogy zsidónak és magyarnak születtem. Két, tanulságosan balszerencsés nép. Kétségtelen, hogy például egy fehér, angol-szász protestáns léte kevésbé kérdéses, mint egy magyaré, egy zsidóé vagy akár éppen egy magyar zsidóé. Oka van rá, hogy biztonságosabban mosolyogjon.

Balsors, akit régen tép, így jellemzi népét a költő abban a versben, amelyet egy egész nemzet megilletődötten énekel ünnepeken, és amelyet az elmúlt másfél század történelme a magyarság kultikus énekévé tett. Egymás után háromszor is elénekeltük a Himnuszt a Madách téren, ötvenhat decemberében, hogy a lóról kardlapozni és a talajszintről gumibotozni készülő rendőrök ismét vigyázzállásba legyenek kénytelenek merevedni, mert a Himnusz közben nem illik mozogni, s így mikor harmadszor is összekötöttük magunkat ezzel a komoly énekkel, a gumibot és a kardlap nem akart csapkodni, békésen szétszéledtünk. [...]

Ha Kelet-Közép-Európában van még számottevő zsidó közösség, akkor ez a budapesti az. A magyar zsidóság nagy részét megölték, a maradékból sokan elmentek, mert bizonytalanul érezték itt magukat. Sokan elmentek, mert a létükben sokszorosan kérdésessé tettettek. Először magyarokként, aztán polgároként, majd esetleg értelmiségieként is. Megunták. Hányszor lehet egy embert kérdésessé tenni úgy, hogy még mindig győzze türelemmel?

De vajon akarja-e a magyarság a megmaradt zsidók további itt mara-

dását? Most, amikor ennek az országnak a polgárai merészebben kezdenek beszélni, nem lehet elkerülni, hogy szó essen a zsidóság ittlétéről. Személyek és közösségek bemutatkoznak. Keresztény és zsidó magyarok együttélése ez a forró kása, amelyet a kultúrmacska a népi-urbánus ellentéppárral kerülget.

Mivel a keresztény magyaroknak voltak kellemetlen élményeik több zsidóval az elmúlt évtizedekben, hatalomban részesedő zsidókkal, természetesen, hogy ezek az élmények megakarnak szólalni. Az emléktől nem muszáj eljutni a paranoid általánosításig, de ez a lelki munka bejáratott pályán halad, és azzal kecsegtet, hogy kezedbe adja a bajok kulcsát. Nem a rendszer a bajunk, mondták sokan az elmúlt években, hanem a zsidó funkcionáriusok. A jó király rossz tanácsadói. [...]

Ha egy közvélemény-kutatásban megkérdeznék a keresztény magyar

Kettős baleset, hogy zsidónak és magyarnak születtem. Két, tanulságosan balszerencsés nép. Kétségtelen, hogy például egy fehér, angol-szász protestáns léte kevésbé kérdéses, mint egy magyaré, egy zsidóé vagy akár éppen egy magyar zsidóé. Oka van rá, hogy biztonságosabban mosolyogjon.

embereket, hogy mit kívánnak: maradjanak-e itt Magyarországon a magyar zsidók, vagy menjenek el innen máshova, és ha a többség azt mondaná, igen, menjenek, ahova akarnak, Izraelbe, Amerikába, bárhova, ahol beengedik őket, csak innen menjenek már el, mert zavarja a szemünket a látásuk, igen, különösképpen az övék, akkor nem volna bölcs dolog tovább erőltetni a barátságot. [...]

Ahogy elmentek a maradék zsidók

Lengyelországból és Bulgáriából, Romániából és Csehszlovákiából, ahogy mennek és mennének továbbra is sokan a Szovjetunióból, úgy elve-szítethetnénk mi is a hitünket annak értelmességében, hogy kitartottunk itt Magyarországon vagy még pontosabban Budapesten, ahol Párizs és Moszkva között Európában tudtommal a legnagyobb létszámú zsidó közösség él.

Akkor hát menjünk mind át a nyugati, keresztény, liberális, kapitalista demokráciákba, ahol a megélhetésünk és a gondolkodásunk összefér a környezetünkkel? Vagy éppen vándoroljunk föl, minden zsidó-arab konfliktus ellenére is, a Szent Városba, hogy az ősök földjén megkapaszkodjunk, harcolva és egyezkedve azokkal, akik úgyszintén az ősök földjének tekintik a Szent Várost? [...]

Több zsidó barátom elment ötvenhat novemberét követően, mert az volt a benyomása, hogy a magyar politikában csak ez a két véglet lehetséges: a sztálinista, illetőleg posztstálinista elnyomás vagy az újra színre lépő jobboldal, amely majd ismét teret ad a spontán antiszemitizmusnak. Nem volt idő pesszimizmusuk bizonyítására vagy cáfolatára, ki-ki beállította a színt, mint a jóslata szerint jóslta meg, hogy mi lett volna, ha nem jönnek megint az oroszok.

Én azt mondtam, hogy valami új jött volna, és az most a föld alá megy. Ezért maradtam. Ők csóválták a fejüket, és azt mondták, hogy álmodozó vagyok, mert valami régi jött volna, valami olyasmi, ami már volt, és ami többé nem kell nekik. Ennek megfelelően elmentek, mert a kommunizmusból is elégük volt.

Én úgy véltem, hogy tudna itt egy normális demokrácia is kialakulni, amelyben a nagyszájú gyűlölködők is megpróbálnak ugyan egy kis publikumhoz jutni, de nem sok hívük van, mert az emberek zöme a józan centrum körül helyezkedik el. Én ötvenhatban is, csakúgy, mint most, úgy éreztem, hogy az emberek nem hisznek a demagógoknak, és úgy képzeltem, hogy a jobboldali extrémizmus csupán marginális jelenség volna.

Aztán végigcsináltuk, ki-ki a maga módján a visszafogottabb, gyakorlatiasabb utósztaalista elnyomást, a Kádár-korszakot. Az ellenzék mindig ellenség volt. Amolyan ördög, mint az antiszemita mitológiában a zsidó. Nem gondoltam, hogy ötvenhat után a rendszernek még ennyi ereje lesz, hogy még harminchárom évvel sikerül elhalasztania az alapvető, kézenfekvő kérdések nyilvános megvitatását. [...]

A zsidók közül sokan hibáztak, amikor a liberális demokrácia helyett a kommunista szocializmust választották zsinórmértékük gyanánt, mert az nekik biztonságot nyújtani nem tud. Nem állítható, hogy az elmúlt évtizedekben mindent egybevéve a zsidó középosztály derekasabban állt volna ki, mint a keresztény középosztály a polgári szabadság és az egyén méltósága mellett.

Tény, hogy mind a rezsim kulturális apparátusában, mind pedig a demokratikus ellenzékében a zsidók – az ő tényleges budapesti statisztikai számarányukhoz képest – túl voltak reprezentálva. Annyi keresztelkedő áramlatban tűntek föl zsidók, hogy antiszemita legyen a talpán, aki mindezt egy velős általánosításban csomózza össze. A Kádár-korszakba, amely egy restaurált diktatúra lassú fellazulásának története, ebbe a kommunista udvari kultúrába sokan polgári puhasággal fészkeltek be magukat. Még ma is sokan bizonytalanok, hogy rajongjanak-e olyan nagyon azokért a polgári szabadságértékekért. [...]

A zsidók csak akkor konzisztensek önmagukkal, ha a liberális demokrácia elveihez tartják magukat, mert eddigi tapasztalataink szerint az életbiztonságunkat, a félelemmentes és eredményes létezésünket csak a liberális közállapotok biztosították, mert intellektuális és erkölcsi kriticismusunknak a formális demokrácia úgyahogy megfelel, mert a Tórából és a tradícióból, a zsidó történelem lekéiből következően nekünk a személyek egyenrangúságának axiómájához ragaszkodnunk kell. [...]

1967–68 volt a Kádár-korszak fénypontja, a gazdasági reform elindításának az ideje. Már azt hittük,

hogy kezdjük kihúzni magunkat. És akkor jött két csúf hiba. Izraellel megszakítani a diplomáciai viszonyt, és a szovjet csapatokkal együtt bevonulni Csehszlovákiába – egyik sem volt szabad gesztus. Túlságos alkalmazkodás, idomulás, hasonulás a nagyhatalmi befolyáshoz, ez a kis nemzeti mintahiba. Olyan viselkedés, amely nem igazán úrra, nem is igazán szolgálra vall, hanem valamire a kettő között, talán az ispánra, akit parancsolásra kineveznek, nem pedig meg-

Nem állítható, hogy az elmúlt évtizedekben mindent egybevéve a zsidó középosztály derekasabban állt volna ki, mint a keresztény középosztály a polgári szabadság és az egyén méltósága mellett.

választanak, és aki emiatt a felsőbbiséghez húz, nem az alája tartozó néphez. [...]

Cinkosai voltunk tehát a kormánynak ebben a két igazolhatatlan cselekedetben. Emlékezetem szerint akkor lebecsültük ennek a két hibának a történelmi szimbolikáját. Tudjuk, hogy a kollektív erkölcsi ballépések idővel nemhogy elsimulnának, de egyre kínosabbak, minél többet tudhatunk róluk, mert kiolvasható belőlük egy olyan latens nemzeti stratégia, amely eddig csak bajt és megcségyenülést hozott. [...]

Az Izraelhez fűződő diplomáciai kapcsolat egyoldalú felbontásával a Kádár-rendszer hivatalossága az itthon és a külföldön, s ezen belül Izrael Államban élő magyar zsidóságot árulta el. Hatvannyolc augusztusában a csehszlovákiai bevonulással megismételtük az 1940-es jugoszláviai bevonulás erkölcstelenségét. Csapatunk csatlós szerepben bevonultak egy olyan szomszédos országba, amellyel előzőleg barátsági és kölcsönös meg nem támadási szerződést kötöttünk.

Hogy ez a két árulás nem ütközött a maga idejében számottevő ellenál-

lásba, mutatja, hogy milyen kevésbé szuverén volt a magyar civil társadalom akkoriban, ha létezett ilyen egyáltalán. Az is lehet, hogy némelyeknél egyik esetben az antiszemitizmus, másik esetben az irredentizmus színezte a közönyt. Akkoriban volt olyan új nacionalista vélemény is, hogy majd az oroszok, ha elég lojálisak leszünk hozzájuk, talán jóváhagyják a tengelyhatalmak adományát, a részleges területi visszacsatolásokat. [...]

Nyomasztóan hatott a magyar zsidó közösségre a Kádár-kormányzat hivatalos részvétele a keleti tömb anticionista propagandájában, amely esetenként alig burkoltan antiszemita is volt. Kínos emlék, hogy ebben az anticionista propaganda-kampányban zsidó újságírók is közreműködtek, s készséggel megfogalmazták Izrael-ellenes, egyoldalúan arabpárti kommentárjaikat. [...]

Új helyzet állt elő. Valószínűleg erre vártunk. Magamról elmondhatom, hogy én ezt akartam: az igazság óráját, amikor sorban minden kimondatik. Mikor az önfenntartásnak nem előfeltétele a nyúlós őszintétlenség.

Lesz-e itt demokrácia, ha eddig nem volt? Azt gondolom: igen. Mindenütt el kellett valamikor kezdeni. Igen, azt hiszem, át fogunk alakulni demokratikus jogállammá. Az a benyomásom, hogy a cenzúra osztlásával bekövetkezik egy stílári fordulat is. Egyszer csak kezd természetellenesnek és kínosnak látszani a nem néven nevezés, a hallgatással meg nem történtté tétel, az elviccelés szokása. [...]

Hogy alakul a magyar demokrácia? A kölcsönösen jóakarató és igazság-szerető irányba? Vagy esetleg mégiscsak van indulati és ideológiai talaja egy politikai irányzatként megjelenő antiszemitizmusnak? Ilyenkor új kérdéseket kell föltennünk magunknak. Ha jelek mutatkoznak rá, hogy ismét megjelenőben van környezetünkben a politikai antiszemitizmus, ha tehát megismétlődne az a különbség,

amely a magyar politikai elitet a két világháború közötti időszakban elválasztotta a nyugat-európai demokráciák politikai elitjétől, akkor lehetséges, hogy a maradék magyar zsidók jelentős, talán éppen életrevalóbb része búcsút fog mondani Magyarországnak. Akkor el fogják vinni innen a családjukat oda, ahol őket kisebbségi mivoltukért nem fogja hisztérikus indulatanyagú megkülönböztetés érinteni. Hisztérikusnak nevezem az olyan antiszemitát, aki minden bajban a zsidók keze művét látja.

A magyar zsidók annyira fogják otthon érezni magukat Magyarországon, amennyire módjukban áll itt, ahol születtek, szabad országban élni, amennyire, meg tudnak állapodni mértékadó keresztény magyar honfitársaikkal az alkotmányos demokrácia filozófiájában és erkölcsében. Ha különböző pártokhoz tartozó emberek magától értetődően kötelezőnek tartják magukra nézve a fair play, mondjuk magyarul, a becsületes játék stílusát, akkor az utcán járva úgy érezhetnénk, hogy magunk között vagyunk. Ha a demokratikus átalakulásnak, az európai társulásnak nincsen esélye, akkor a magyar zsidóknak sincsen esélye itt a Duna-Tisza vidékén. Akkor – a gyermekeink iránti felelősségünket átérezve – fel kellene számolnunk ezt a megmaradt szórványszigetet. Demokráciákban, ha van is népi antiszemitizmus, nincsen kormány szintű politikai antiszemitizmus.

Közkeletű igazság lesz-e, hogy az egykori illetékesek közreműködése a magyar zsidók nagy részének, hat-százezer embernek az elpusztításában, bűn volt? De vajon vállalhat-e magára hitelesen kollektív felelősséget egy őszinte ember? Amikor egy közösséget vállalom, akkor legszívesebben a dicsőséget vállalom. De ha az erény hagyományát vállalom, nem kell-e akkor részesnek éreznem magamat a bűn hagyományában is? Mert hiszen az erény mindig a bűnnel való birkózásból születik, sohasem áll tisztán. Egy németnek nem lehet csak Goethét és Beethovent kimazsoláznia a német múltból, egy orosznak csak Puskin és Csehovot. A vállalás emlékező szenvedést is jelent. Meg-

kapjuk a választott közösség egész múltját — azzal a sok rémes alakkal egyetemben.

Mit vállaljak, ha két közösségbe születtem? Néha az egész poggyász ránk nehezedik. Nem lehetünk zsidóként sem csak áldozatok, annál is inkább, mivel a történelem számos zsidó tettet és tetteket tart számon. Nincs büntelen nép, csak erkölcsi tompaság van. Nem lehet a lelkünk nehezedő teherként nem vállalnunk Rákosit és zsidó uszályát. Egy zsidónak szenvednie kell, ha izraeli katonák arab gyereket lőnek le. [...]

A két igazi magyar forradalomban, 1848-ban és 1956-ban összetalálkozott a két közösség, egy részük együtt csinálta. Bizakodó kedvünkben mondhatnánk: furcsa, idegenkedő-vonzódó kapcsolat. Mintha kiegészítenék egymást. Itt a veszteség teremt közösséget, sokat költünk a halál emlékére, a sírköveink fantasztikusabbak, a temetőink meghittebbek, mint a nyugati temetők. Tudunk-e legalább a halottak fölött kezdet nyújtani egymásnak? Ha már őket nem tudtuk megtartani, legalább az emléküket tartjuk meg. [...]

A demokratikus átalakulás keresztény és zsidó magyaroknak társadalmi és nemzeti érdeke. Nincsen személyi szabadság, jogbiztonság és civilizált érintkezés a polgárok között alkotmányos demokrácia nélkül. Minden jel szerint az államok és rendszerek belső stabilitásának is ez a feltétele. A szomszédos országokban a magyar kisebbségeknek csak az alkotmányos demokrácia biztosít személyes és közösségi autonómiát, valamint szabad érintkezést az anyaországi magyarokkal.

A magyaroknak nemzeti-társadalmi érdeke a demokratizáció felgyorsítása a közép-európai térségben. Magyarország alkalmasnak látszik az aktív közvetítő, a kezdeményező, az élesztő szerepére. A zsidók érdekeltek az egész világon az alkotmányos demokrácia kiépülésében, az egyetemes emberi jogok egységkömánya-
nak érvényesítésében. Ha zsidók ezzel ellentétes gyakorlatot folytatnak, akkor az ellentétben áll a zsidóság történelmi érdekeivel.

Az asszimiláció legfőbb gesztusa:

a helyi értékek kritikátlan elfogadása. Lojális alkalmazkodás a nemzeti köztudat uralkodó előítéleteihez, ez volt a hagyományos asszimiláció hibája. Ez vezetett az antiszemita kivetéshez: „Nem! Nem igaz, hogy egyek vagytok velünk!” A hamis azonosulás – mind keresztény, mind zsidó részről – elfogadott követelmény volt.

Legyetek egészen magyarok, mondták a szabadelvű befogadók. Egészen magyarok vagyunk, pihegtek a frissen befogadottak. Az előbbieket hamisságot kértek, és hamisságot kaptak. Az utóbbiak hamisságot ígértek, és hamisságot adtak. Megvolt mindkét félben a jóakarát. De az egyezség tartalma lehetetlen volt.

Meggondolkoztató, hogy ez a felállítás mind a mai napig megismétlődik, van keresztény magyar, aki teljes asszimilációt igényel a zsidók részéről, és van zsidó magyar, aki önmagában felszámolni kívánja a zsidóságot, a keresztényeknek teljes asszimilációt ígérve. Az irodalomban is megvan az igény és a készség a hamis paktum felújítására. [...]

Mindenesetre kettőnek kell lennünk, és meg kell különböztetnünk magunkat egymástól ahhoz, hogy őszinte egyezsége juthassunk. Híd csak ott lehet, ahol két part van. Régóta együtt élünk, azonosak vagyunk, és nem azonosak. Ebben voltaképpen érdekességet is találhatnánk. Bizonyára azért folytatjuk ezt a feszült együttélést, mert túl minden csalódáson, még találunk értéket, meghittséget vagy akár erotikus vonzóerőt egymásban, sok mindent, ami nélkül a szívós kapcsolatok elgondolhatatlanok.

Sok a kimondatlan, és nem is muszáj mindent kimondani. Íme, eljött azonban a kimondások évada, illik hozzá az is, hogy legalábbis imaginárius szerződésbe foglaljuk egyezségeinket és különbözéseinket, már csak azért is, hogy inkább csak kellemes meglepetéseket tudjunk egymásnak okozni az őszinteségünkkel, mert ha eleve azonosnak deklaráljuk magunkat, akkor szüntelenül felszínre buknak a különbözők, ha viszont eleve különbözőnek állítjuk magunkat, akkor minduntalan kiderül a közös.

DOBOS KÁROLY DÁNIEL

A Remény kapuja

Maimonidesz vigasza a szenvedőknek

Bárki, aki elkülönül a közösségtől – akkor is, ha nem követ el bűnt, pusztán kivonja magát Izrael gyülekezetéből: nem teljesíti a parancsokat népevel egyetemben, közömbösnek mutatkozik szenvedéseikben, nem tartja meg bűjtjeiket, hanem külön utakon jár, mintha pogány volna és nem a zsidó nép tagja – az ilyen személy nem részesül az eljövendő világban.

Misné Tóra:
Hilchot Tesuvá 3,11.

RaMBaM (Maimonidesz, 1138-1204) a zsidó közepekor egének legfényesebb csillaga, nemcsak éles elméjű gondolkodó és elismert haláchikus autoritás volt, de közösségével együtt élő, szenvedéseiben vele osztozó bölcs előljáró, valamint az emberi természet igényeit és gyengéit kitűnően ismerő okos nevelő is. Ennek a ténynek beszédes bizonyítéka a jemeni zsidó közösséghez intézett levele.¹

A szefárdi diaszpóra egy távoli pontján, az Arab-félsziget délnyugati csücskében található Jemenben 1150 táján *Ali ibn Mahdī* és főként fia, *Abd al-Nabī ibn Mahdī*² fellépésével a zsidó történelem újabb gyászos időszaka köszöntött be. Az uralkodó által elrendelt kényszeres térítések kétségbeesésbe taszították a zsidó közösséget. A bajt csak tetézte egy aposztata megjelenése, aki az iszlám igazságait a Biblia verseire támaszkodva próbálta meg igazolni. A zűrzavar tetőfokán egy ál-messias is fellépett, további megosztottságot és széthúzást idézve elő az amúgy is

meggyengült és tűrőképességének határán álló közösségben. Sokan a bizonyosság reményével kecsegtető asztrológia híveivé szegődtek. A közösség lába alól kicsúszott a talaj. A legalapvetőbb igazságok is megkérdőjelezhetőnek tűntek, s a hagyományos értékek egyszerre értéktelenné mutatkoztak. „Olyanok voltak, mint a fuldokló, aki minden szalmaszála belekapaszkodik.” A katasztrófa elkerülhetetlennek látszott.³

Ebben a válságos helyzetben és ennek a kétségbeesett és megtört szívű hallgatóságnak íródott *Maimonidesz* vigasztaló levele. Mi a szenvedés értelme, milyen érvényes válasz adható a zsidóságot körülvevő nagy monoteista vallások támadásaira, kiszámítható-e a messias eljövetele a csillagok állásából, hogyan reagáljunk az önjelölt messias állításaira? Ezekre a kérdésekre keresi a feleletet a maimonideszi levél.

A szenvedővel való párbeszéd – és ezzel *Maimonidesz* tökéletesen tisztában van – nem a kifinomult filozófiai érvelés vagy a reflektált teológiai gondolkodás helye. *Maimonidesz* válaszai ezúttal nem a teológus kiérlelt, finom dialektikájú megnyilatkozásai, nem is a haláchista cselekvésre ösztönző szavai.⁴ A reményvesztett, kisémmizett közösség nem is erre áhítozik. A *Jemeni levél* az emberi szenvedésre adható legegységesebb egzisztenciális válasz.

Ugyanakkor – mint minden jó szöveg – *Maimonidesz* írása sem nélkülözi az egyszeri, a helyhez kötött, a konkrét, illetőleg az általános, az időtálló és örökérvényű dialektikájából eredő feszültséget. A jemeni közösséget alapjaiban megrázó csapások elviselésére buzdítva, a szenvedőkbe bátorságot és reményt öntve, a meggyötörteknek vigasztalást nyújtva *Maimonidesz*, a kiváló pedagógus, számunkra is megmu-

tatja az utat, amelyen keresztül kapcsolatba léphetünk elesett testvéreinkkel; megtanítja nekünk, hogyan szólíthatjuk meg a mindenkori szenvedőt, s feltárja előttünk a szenvedésre – az örök emberi szenvedésre – adható válaszadás univerzális módszerét. Egyszerűen bevezet a „vigasztalás művészetébe”. Ez *Maimonidesz* levelének máig érvényes üzenete, amiért több mint 800 év elteltével is érdemes kezünkbe vennünk a RaMBaM sorait.

Miben áll *Maimonidesz* módszere?

1. A szenvedés bizonyos fokig bebörtönöz. A csapásoktól sújtott egzisztencia befelé fordul, önmagába zárkózik, elveszti kapcsolatát a külvilággal. Első lépésben fel kell törni a szenvedő cellájának zárját. Fel kell oldani őt magányosságának nyomasztó bilincseiből. Rá kell ébreszteni, hogy nincs egyedül. *Maimonidesz* prófétai idézetek és történeti utalások sorával integrálja a jemeniek katasztrófáját a zsidó történelem gyászos korszakokkal oly sűrűn átszőtt menetébe. A megtört szívű – ha érzi, hogy nincs egyedül, hogy mellette állunk – bizalmába fogad. Még lesüti a szemét, még nem szól, de már kész meghallgatni.

2. Ezután ki kell vezetni őt a félelem fojtogató öleléséből. Ki kell ragadnunk embertársunkat az értelmetlenség, a céltalanság, a véletlenszerűség bénító szorításából. Aki képes felismerni nyomorának okát, s aki megérti szenvedése célját, többé már nem tekinti azt értelmetlenségnek. *Maimonidesz* a zsidóság szenvedéseinek okaként az isteni kiválasztottságból eredő irigységet jelöli meg. A megaláztatásokat és próbatételeket türelemmel viselőt pedig az égő áldozathoz hasonlíttja. Ebben a fogalmi keretben a szenvedő közösség nyomorát és fájdalmait az Örökkévaló mindent felemészítő szeretetének meg-

nyilvánulásaként értelmezheti. A kétségbeesett ezek után felemeli fejét, ráncolja arcát.

3. Most jött el az idő, hogy reményt öntsünk belé. Reményt, hogy a szenvedés – semmilyen szenvedés – nem örök, egyszer véget ér. Valós reményt és vigasztalást kell, hogy adjunk, nem pedig hiú ábrándokat ébreszteni. Az elnyomás belátható időn belül véget ér, eljön a megígért messiás, bár nem tudhatjuk mikor – mondja Maimonidesz. Addig is merítsünk erőt az isteni kinyilatkoztatás egyszeri, megismételhetetlen, de örök érvényű életményéből, és legyen erőt adó bizonyosságunk a szüntelenül változó világban az Ő megváltoztathatatlan ígérete!

Izrael megpróbáltatásai máig sem szűntek meg, bár a formái jelentősen megváltoztak. A szenvedés életünk – mindannyiunk életének – része. Maimonidesz szövege ma is aktuális. Vigaszt vagy éppen a vigaszadás módszerét keresve bizalommal vegyük kézbe a Mester sorait:

„[Leveledben] említést tettél arról a Jemen földjén fellépő férfúró, aki **elrendelte a zsidók áttérítését**, s az uralma alatt álló területeken élőket vallásuk elhagyására kényszerítette, úgy ahogyan azt a **kánaániak**⁵ tették Magreb⁶ földjén. E tény igen megrázott minket, megdöbbenést és megrökönyödést keltett az egész közösségben. S ez így helyénvaló, hiszen ez oly rossz hír, **»hogy bárki hallja, megcsendül a két füle«**.⁷ Bizony elernyedett a szívünk, megzavarodtak a gondolataink, és elerőtlenedtünk a **szörnyűségek**től, amelyeket az **üldözés** okozott nekünk a világ két szélén: **keleten és nyugaton**. **»...s így közepébe kerültek Izraelnek – ezek innen, azok onnan.«**⁸

Ehhez hasonló félelmetes időkről jövendölte a próféta, közbenjárásért esdekelve és érettségünk könyörögve: **»Uram, Örökkévaló, hagyd föl kérlek! Miképpen állhat meg Jákob? Mert kicsiny ő!«**⁹ Mindez olyan [nagyságrendű] dolog, amelyet senki sem kicsinyelhet le, aki vallásos, és senki nem vehet félvállról, aki **Mózes** követőjének tartja magát. Semmi kétség nem

lehet afelől, hogy ezek a **messiási idők előjelei**, melynek látása és megtapasztalása elől Istennél kerestek menedéket a **bölcsek**, béke velük, s melynek még az elgondolásától is rémület szállta meg a prófétákat – **Jesája** szavai szerint: **»Támolygott a szívem, borzadály ijesztett engem, kéjem estéjét remegéssé tette számomra«**.¹⁰[...]

Most, kedves testvéreink, mindnyájan figyelmezzetek arra, amit mondok nektek; adjátok értésére a kicsinyek-

**A [törvény] által tett
különbé minket az Örök-
kévaló minden népnél,
mondván: »Csak őseiteket
kedvelte meg az Örökké-
való, szeretvén őket és
kiválasztotta magzatukat
utánuk, benneteket, mind
a népek közül...«**

nek és az asszonyoknak is, hogy újra megszilárduljon szívükben az elgyengült és megtépzott hit, és gyökeret verjen lelkükben az el nem múló bizonyosság!

Mondandóm [lényege] a következő (a Teremtő legyen irgalmas hozzánk és hozzátok!): az igaz és helyes vallás a mi törvényünk, amely minden próféták feje, Mózes által lett kinyilatkoztatva nekünk. A [törvény] által tett különbbé minket az Örökkévaló minden népnél, mondván: **»Csak őseiteket kedvelte meg az Örökkévaló, szeretvén őket és kiválasztotta magzatukat utánuk, benneteket, mind a népek közül...«**.¹¹ Ám mindez nem érdemeink miatt történt velünk, pusztán az Ő kegyéből, amelyet atyáink miatt [gyakorolt velünk] – mivel ők ismerték és engedelmesen szolgálták Őt, amint az Írás mondja: **»Nem mivel számosabbak vagytok minden népeknél, kedvelt meg az Örökkévaló titeket«**.¹² S midőn kiválasztott minket törvényével és rendeleteivel, s világossá vált kiemelt helyzetünk a népek körében – az Úr tanúsága szerint: **»és melyik az a nagy nemzet, melynek oly igazságos törvényei vannak...«**¹³ – akkor egyszerre ráncol minket minden nemzet ha-

ragja, irigykedve ráncol és elnyomva minket az Ő nevéért. A föld királyai ellenséggé, erőszakkal üldöztek minket Ő miatt, így akarván szembe szállni az Örökkévaló akaratával. Ez azonban lehetetlen! S mindezen időktől fogva mostanáig minden keményszívű, zsarnok uralkodó legfőbb vágya és legelső szándéka törvényünk megsemmisítése és vallásunk eltörlése volt; akár nyers erővel, akár hatalmi szóval, akár kard által. Ekképpen cselekedtek **Amalek, Sziszera, Szanhérib és Nebukodonozor**, [majd később] **Titus és Hadriánus** és még sokan mások hozzájuk hasonlóan. [...]

Prófétái által biztosított minket az Örökkévaló, áldassék a Neve, hogy Izrael közössége nem pusztul el, nem fog elenyészni, és nem semmisül meg sohasem. Ahogyan az Örökkévaló megszűnése elképzelhetetlen, ugyanúgy Izrael pusztulása és enyészete ténye is elgondolhatatlan. Így szól az Úr: **»Mert én, az Örökkévaló, nem változtam meg, sem ti, Jákob fiai, nem enyésztek el«**.¹⁴ S ugyanígy értésünkre adta a fenséges Nevű, és megerősített abban is, hogy sohasem fogja elvetni Izrael egészét, még akkor sem, ha az vétkezik ellene és áthágja parancsait. **»Így szól az Örökkévaló: ha megmérhetők lesznek az egek fent és átkutathatók a föld alapjai alatt, én is megvetem Izrael egész magzatját mindazért, amit cselekedtek, úgymond az Örökkévaló.«**¹⁵[...]

Éppen ezért – kedves testvéreink, **Izrael egésze a diaszpórában** – erősítsétek egymást kölcsönösen; a nagyobb vezesse a kisebbet, a művelt a tudatlant! Ragaszkodjatok mindannyian a változhatatlan és elvéghetetlen bizonyossághoz, és maradjatok hűek az igazság el nem múló és meg nem ingó szavához!

Ez pedig a következő. Az Örökkévaló – áldassék a Neve – egy, és nincs más egy oly módon, mint Ő. **Mózes**, az Ő prófétája és hírnöke¹⁶, minden próféták feje és legtökéletesebbike. Ő az, aki mind az előtte járó, mind az őt követő prófétáknál közelebb került az Örökkévalóhoz. **Az egész Tóra, a teremtetéstől kezdve Izrael történetének elbeszéléseig**, Isten szava **Mózeshez, mesterünkhöz**, akiről mondatott: **»szájáról szájra beszéltek vele«**.¹⁷ S ez a

Törvény nem fog soha megszűnni, sem megváltozni, nem tesznek hozzá, és nem vesznek el belőle, és nem lesz más törvénye, parancsa vagy tiltása az Örökkévalónak rajta kívül.

És emlékeztetek meg a **Sínai teofániáról**, amelynek emlékezete mindörökre meg lett parancsolva nekünk, s ugyanakkor elfelejtésének veszélyeire is minduntalan figyelmeztetve lettünk. Ránk bízta az Örökkévaló, hogy adjuk át emlékezetét fiainknak, azért hogy ismeretében növekedjenek föl. Ez az Ő szava – áldassék, aki mondja – *»Csak őrizkedjél és őrizd meg lelkedet nagyon, nehogy elfelejtsd a dolgokat, melyeket láttak szemeid, és nehogy távozzanak szívedből életed minden napjaiban, hanem ismertesd meg azokat gyermekeiddel és gyermekeid gyermekeivel: azt a napot, melyen álltál az Örökkévaló, a te Istened előtt a Hóreb...«.*¹⁸

Ezért szükséges, ó kedves testvéreink, hogy gyermekeitek ennek a magasztos tanúságtételnek az élményében nevelkedjenek. Hirdessétek fenséges és magasztos voltát minden gyülekezetben! Hiszen ez a tény vallásunk tengelye és bizonyosságra vezető érve. Méltóságához illő módon értékeljétek, hiszen az Örökkévaló is nagyra becsüléssel nyilatkozott róla: *»Mert kérdezz csak az előbbi idők felől, melyek előtted voltak, azon naptól kezdve, midőn embert teremtett Isten a földön és az ég egyik végétől az ég másik végéig: vajon történt-e ilyen nagy dolog vagy hallatszott-e ilyesmi? Vajon hallotta-e nép Isten hangját, szólva a tűz közepéből?«.*¹⁹

S tudjátok meg, ó testvéreink a hitben és a szövetségben, hogy olyan magasztos esemény, mint ami e teofániakor történt, s amelyről a legmegbízhatóbb tanúk tanúskodnak, nem volt soha annak előtte, s nem lesz ezután sem. Az ugyanis, hogy egy egész nemzet hallja az Örökkévaló – áldassék – beszédét, és lássa az Ő fényét a saját szemével. S bizony nem másért cselekedte az Örökkévaló mindezt, hanem azért, hogy hitünk oly erős meggyőződésre épüljön, amit semmi sem képes megingatni, s a bizonyosság oly magas fokára emelkedjünk általa, amelyen szilárdan állhatunk e nehéz időkben is: **vallási kényszer** és ál-

landó erőszak közepette. Erre nézve tanít az Úr szava: *»mert azért, hogy megkísértessen benneteket, jött az Isten«*²⁰; vagyis azért nyilvánult meg ilyen módon, hogy erők maradjatok minden kísértésben, amely később ér benneteket, és meg ne inogjatok, és ne vétkezzetek. [...]

Közösségünk már [korábban is] kitüntette magát az Örökkévaló – magasztaltassék a Neve – előtt a **vallási kényszer** szenvedéseinek elviselésében és a nehézségek eltűrésében – az Írás szavai szerint: *»Bizony miattad öldöstek bennünket egész nap, úgy tekintettek, mint vágásra szánt juhokat.«*²¹ Ehhez a vershez fűzték bölcsenink – **áldott legyen emlékezetük** – magyarázatul a **Midrás Hazítában**:²² *»a miattad öldöstek bennünket«* szavak a **vallási elnyomás nemzedékére** vonatkoznak.

Ezért örvendezzen ez a nemzedék mindazokért a szenvedésekért, amiket el kell viselnie: vagyona elvesztésért, hányattatásaiért, sőt még családja veszteségeiért is, hiszen mindezek nagy dicsőségére és nyereségére lesznek számára az Örökkévaló előtt. Mindaz, amit erővel vesznek el tőle, úgy számít, mintha **egészen égő áldozat lenne az oltáron**. S nekik szól az Írás: *»Töltsétek meg kezeteket ma az Örökkévalónak..., hogy adassék reátok ma áldás.«*²³

Az idézett héber szövegeket Dobos Károly Dániel fordította

Jegyzetek

1 Az 1172-ben íródott szöveg arab nyelven maradt ránk. A műnek létezik három középkori héber fordítása, melyek közül Náhum ben Jákob ha-Maarivíé (megh. 1240 körül) Petah Tiqva („Remény kapuja”, utalás Hosea 2,17 versére) címen ismeretes. Jelen fordításhoz A. S. Halkin kritikai kiadását használtuk fel: Moses Maimonides' Epistle to Yemen. New York, 1952, American Academy for Jewish Research. A teljes szöveg angol fordítása elérhető: A. S. Halkin – D. Hartman: Crisis and Leadership. Epistles of Maimonides. Philadelphia – New York – Jerusalem, 1985, The Jewish Publication Society of America. A maimonideszi stílus hívebb tolmácsolása érdekében a fordításban vastaggal szedtük az arab szövegben előforduló héber kifejezéseket, illetőleg dőlt

szedéssel a héberül idézett bibliai szövegrészeket. A bibliai verseket az IMIT. kiadásában megjelent bibliafordításból idéztük: Biblia. Budapest, 1994, Makkabi.

2 Kettejük tevékenységéhez lásd 'Mahdids' in C. E. Bosworth – E. van Danzel – B. Lewis – Ch. Pellat (eds.) The Encyclopaedia of Islam (New Edition). V. köt. Leiden, 1986, Brill. pp. 1244-45, illetve Y. Tobi: The Jews of Yemen. Leiden, 1999. Brill. pp. 34-47.

3 A. S. Halkin (ed.) Moses Maimonides' Epistle to Yemen. New York, 1952, American Academy for Jewish Research p. 78.

4 Ezért bukkanunk több ponton eltérésre, ha összevetjük a szövegünket a Misné Tóra, a Misna-kommentár vagy a Tévelygők útmutatójának hasonló témájú fejezeteivel. Részletesebben lásd Hartman elemzését a Jemeni levélről, in A. S. Halkin – D. Hartmann: Crisis and Leadership. Epistles of Maimonides. Philadelphia – New York – Jerusalem, 1985, The Jewish Publication Society of America. pp. 150-207.

5 Kánaán az arabul író középkori zsidó és muszlim szerzők nyelvhasználatában a bereberekre vonatkozik. Jelen kontextusban a muszlim Spanyolországot a 12. század közepén elárastó Almohádokról (al-muwahhidún) van szó. A témához részletesebben lásd 'Al-muwahhidún' in C. E. Bosworth – E. van Danzel – B. Lewis – Ch. Pellat (eds.) The Encyclopaedia of Islam (New Edition) VII. köt. Leiden, 1993. Brill. pp. 801-807.

6 Az iszlám Nyugat országai (Észak-Afrika, Spanyolország)

7 1 Sám. 3,11. és 2 Kir. 21,12.

8 Jós. 8, 22.

9 Ám. 7, 5.

10 Jes. 21, 4.

11 Deut. 10,15.

12 Deut. 7, 7.

13 Deut. 4, 8.

14 Mal. 3, 6.

15 Jer. 31, 37.

16 Az arab szöveg ezen a ponton Mózes egyik hagyományos muszlim elnevezését használja. A részletekhez vö. 'Músá' in C. E. Bosworth – E. van Danzel – B. Lewis – Ch. Pellat (eds.) The Encyclopaedia of Islam (New Edition) VII. köt. Leiden, 1993. Brill. pp. 638-40.

17 Num. 12, 8.

18 Deut. 4,9-10.

19 Deut. 4, 32-33.

20 Ex. 20,20.

21 Zsolt. 44,23.

22 Énekek éneke rabba 2,7.

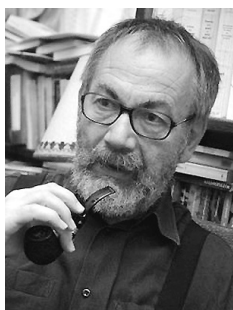
23 Ex. 32, 29.

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS

Zsidók, konzervatívok, próféták

(Előzetes megjegyzés. – A kérdés, hogy zsidók lehetnek-e, legyenek-e konzervatívok, nem kérdés. A legfontosabb amerikai neokonzervatív folyóirat, a *Commentary* egyben az Amerikai Zsidó Bizottság hivatalos sajtószerve, az amerikai és brit neokonzervativizmus fő ideológusai kevés kivétellel mind zsidók. A magyar neokonzervativizmus kezdeményezői között is akad zsidó vagy zsidó eredetű ember. Az, hogy néhány exkommunista antiszemita Magyarországon „konzervatív”-nak nevezi magát, az érdektelen provinciális részjelenség – a nacionálbolsevik örökség része, amelynek vannak német és orosz esztétörténeti összefüggései –, de persze magyarázza azt, hogy a magyar zsidók és a zsidó magyarok óvakodnak ettől a címkétől, amelyet a baloldali rasszizmus és sovinizmus meglehetősen sikerrel sajátított ki magának. Ám ez csak mulékony helyi epizód.)

A huszadik század volt – a Tempom lerombolása óta először – a zsidó évszázad. A zsidók példátlan, az európai modernséget meghatározó kulturális-tudományos teljesítménye és politikai radikalizmusa, majd az európai zsidóság kiirtása (a második világháború centrális eseménye, nem is olyan titkos lényege), Izrael állam megalapítása és védelme a szovjet tömb által támogatott arab hadseregekkel és gerillákkal szemben: ez a három, részben összefüggő fejlemény a zsidóságot a világtörténelem tengelyébe állította, annyira, mint a zsidók vallási el-

különböződése – közismertebb nevén: a kereszténység kialakulása – óta soha.

A zsidókat váltakozva nevezték a fölvilágosodás, a kiváltképpen hitbuzgálom, a szocializmus és a kapitalizmus reprezentatív képviselőinek, ihletőinek

és áldozatainak. A vita fölösleges: mindezek az állítások igazak. A modernség tragédiájának főszereplői zsidók. Sokba került ez a gettóból a semmibe kilökött zsidó népnek.

A Soá, a vészorszak arra kényszerítette a maradék zsidóságot, hogy önmagát mint az „antiszemitizmus” és az „Auschwitz” nevű szindrómák alárendelt mozzanatát szemlélje. De nyugodtan mondhatunk „európai” helyett *magyar* zsidóságot, hiszen Magyarország az *egyetlen* európai ország, ahol még van kulturálisan asszimilált, politikailag hazafias, társadalmilag befolyásos zsidó közösség. Az a szerep, amelyet a zsidó értelmiség ma játszik a demokratikus Magyarországon, hasonlít arra, amelyet a század első harmadában játszott Németországban és Ausztriában és a második világháború után az Egyesült Államokban – de a kontinensen ma egyedül áll: ez 1944 viszonylag szerencsés történelmi véletlenének köszönhető. Nem a csendőrokon, a nyilasokon és a német nácikon múlt... A miénknél történetileg fontosabb német, osztrák, lengyel zsidóság nincs többé. A számszerűen talán némileg nagyobb francia és brit zsidóság kevésbé asszimilált, öntudatosabban (új) bevándorló: a magyar zsidóság épp olyan, mint a húszas években, bár lélekszáma ötöde a korábrinak, de még mindig az asszimiláció kalandját éli. Mi volna a mai ma-

gyar irodalom Nádas Péter, Kertész Imre, Petri György, Konrád György, Kornis Mihály, Spiró György, Orbán Ottó, Márton László, Lengyel Péter, Gergely Ágnes, Balla Zsófia stb. stb. stb. nélkül? Ezt *egyetlen más* nemzeti kultúráról sem mondhatjuk ma el. *Magyar* sajátosság.

A magyar zsidóságot – részleges megmaradása miatt – az 1945 előtti és az 1945 utáni kérdések egyaránt foglalkoztatják. S ennek folytán az egész magyar társadalmat is. Az első szabad választások (1990) alatt föltört, a fontos zsidó elemeket tartalmazó és az antiszemitizmussal szembeszálló SZDSZ körül viharzó zsidógyűlöletben szintén 1945 előtti és utáni elemek keveredtek. Ez is egyedülálló. (A lengyel, cseh, szlovák, román, horvát antiszemitizmussal nem érdemes foglalkozni: ezekben az országokban gyakorlatilag nincsenek zsidók.) Három-négy évig ekörül forgott a Magyar Köztársaság közléte. Ilyen mértékben ez egyik új demokráciára sem volt jellemző.

Mindez, bármennyire sajnálatos és érdekes, nem változtat azon, hogy a *zsidó kérdés* azonosítása az *antiszemitizmus problémájával* elavult, időszerűtlen (és soha nem volt helyes).

Mivel azonban életemben először írok zsidó lapba – és ezt megtiszteltetésnek veszem, büszke vagyok rá, és hálás a lehetőségért –, mielőtt még rátérnék voltaképpen tárgyamra, mondanom kell (ismerve a kontextust) néhány szót.

Boldogult édesanyám, Isten nyugosztalja, zsidó volt, a nagyváradi ortodox kántor lánya. Anyai nagyanyámat Auschwitzban gyilkolták meg. Én protestáns keresztény vagyok és konzervatív magyar patrióta. Mindenekelőtt azonban persze: filozófiával bajlódó ember.

Mindezek a talán nem túl fontos életrajzi tények csak azért említetnek itt meg, mert befolyásolják azt, amit mondandó vagyok. Áthatják azt is, amit ritkán tapasztalok Kelet-Európában, s ami fölbátorít arra, hogy tudatlanságom ellenére (szégyenszemre nem tudok héberül olvasni) meg merjek itt szólalni: s ez mély szeretetem a zsidó nép iránt. Elég sokszor olvastam a gyalázatos frázist: a filozofizmus épp olyan elfogultság, mint az antiszemitizmus – mintha a szeretet egyenértékű volna a gyűlölettel. A zsidók iránti szeretetem és olthatatlan érdeklődésem nyilván nem a rokonszenvező idegené: részben, hála az égnek, magam is zsidó vagyok, mindig zsidók között (is) éltem, és életemben egyre nagyobb szerepet játszanak a prófétai könyvek, a qumráni és a Nag Hammadi-i tekercsek és a Q*: ezek a könyvek nem azért kedvesek számomra, mert a zsidó nép génuszát fejezik ki, hanem mert igazak. Mégiscsak zsidó könyvek ezek – a Q is az –, és a hangjuk és a szenvedélyük meg-megszólal egy-egy huszadik századi könyvben, nem csak zsidó írókban, bár leggyakrabban ott, amiről szívdobbanással, kiszáradó torokkal érzem meg (s definiálni aligha tudnám): ez a zsidó hang, a prófétai szigor hangja.

Karl Kraus, Franz Kafka, Ludwig Wittgenstein, Simone Weil, Walter Benjamin – ők nem voltak „jó zsidók”. Franz Rosenzweig viszont talán nagyon is jó zsidó volt, de őt nem mindig értem. Edmond Jabés, aki olyan nagy, mint Dante. Paul Celan. Nelly Sachs. Leo Strauss. Ők jutnak eszembe, amikor a *Szombat* által föladott leckét próbálom megoldani. Náluk, bennük szólal meg az a „zsidó hang”, amely annyira drága nekem, amely annyira vonz – és amely heves, tüzes-jeges szigorával megijeszt.

Ezek az írók egytől egyig a fölvilágosodás, a világi humanizmus, az utilitárius szabadelvűség ellenségei voltak, akár két nagy (zsidógyűlölő és nácibarát) kortársuk: Martin Heidegger és Carl Schmitt, akiknek a műveiben itt-ott meg-megcsendül az a „zsidó hang”, amelyről beszélek. Természetesen ez volt a „korszellem” a polki és lenyűgöző húszas-harmincas

években, de úgy érzem, az a korszellem – a maga múlandó és veszedelmes esetlegességeivel – alkalmat szolgáltatott ennek a hangnak, hogy megszólaljon: az én kedves tizenkilencedik századom józansága és méltányossága ezt nem tette lehetővé. A nagy lázadók és kitaszítottak (Marx, Stirner, Bakunyin, Nietzsche, Freud, Sorel) és forradalmár utódaik (Landauer, Trockij, Gramsci, a fiatal Lukács, a fiatal Bloch, Bataille), a francia-zi-

A konzervatív szerint a hagyomány (a mítosz, a kultusz, a rítus) racionális bírálata azért hibás, mert racionális és mert bírálat.

dó szociálkonzervatívok (Durkheim, Halbwachs, Mauss, Lévy-Bruhl) mind a fölvilágosodás ellen lázadtak a Rousseau mutatta úton, de most nem rájuk gondolok.

Kafkát, Simone Weilt, Heideggert, Leo Strausst egyaránt konzervatívnak nevezik (persze nem az angol-szász liberális-konzervatív hagyományban), és ha az antiliberálisizmus és a forradalmisággal szembeni ambivalens székszis teszi a konzervatívot, hát akkor azok.

De ez felületes dolog.

A konzervatív – mindenféle konzervatív – azt mondja, hogy a hozzáférhető, eleven hagyomány, úgy ahogy van, értékes. A konzervatív szerint a hagyomány (a mítosz, a kultusz, a rítus) racionális bírálata azért hibás, mert racionális és mert bírálat. Épp úgy téves, mintha egy molekuláris biológiai szakcikkben egy novella epikai koherenciáját kérnék számon, vagy mintha fölpanaszolnánk, hogy valamely regény szociológiai mintavétele nem reprezentatív. A konzervatív számára a hagyomány racionális bírálata nem hamis, hanem vagy értelmetlen, vagy irreleváns.

A helyes magatartás – a konzervatív szerint – a hagyománnyal szemben az *áhítat* és a *gyakorlás*. A valláson belül egyszerűen nem helyes megkérdeznünk, van-e Isten (ezért

nevezi a Biblia a kérdezőt bolondnak). Ugyan helyes lehet máskülönben megkérdeznünk, van-e Isten, de akkor már nem vagyunk a valláson belül. Kérdés azonban, *érdemes-e* föltennünk ezt a kérdést a valláson kívül, ahol Isten léte vagy nemléte meglehetősen közömbös.

Ha nem akarjuk – mondja a konzervatív –, hogy életünk a születési véletlen kiszabta pillanat pusztá függvénye legyen, ha kapcsolatban akarunk ma-

radni a múlttal, ha közünk van ükeinkhöz és ivadékainkhoz, akkor meg kell tartanunk a szertartásokat, sok kérdezősködés nélkül, bízva (vizsgálódást félretéve) a közös tapasztalatban. Nyilván ezért megy el sok agnosztikus az istentiszteletra (s ebben például a rabbinikus-haláhikus közösség

már nem háborgatja, követvén Pascal bölcs tanácsát). A hit majd megjön. A szerelem majd megjön – mondta régente a házasságközvetítő meg a nagynéni a zokogó menyasszonynak. És a nagynéninek gyakrabban volt igaza, mint gondolnánk.

A konzervatív nem azért gondolja a hagyományról, hogy jó, mert azt gondolja, hogy föltétlenül jó, hanem azért, mert azt gondolja, hogy: hagyomány – más szavakkal: a hagyománynak nem az erkölcsi, hanem a társas-társadalmi funkcióját tartja nagyra. És tudja, hogy a racionális-morális kérdezősködés anélkül zúzhatja szét a hagyomány értékes szövődékét, hogy bármi releváns fölismeréssel állna elő, legföljebb avval a nem túl váratlan állítással, hogy – teszem azt – a Teremtés története tudományosan nem helytálló. Hát persze, hogy nem helytálló. Nem tudományos elmélet hiszen.

Az olvasó megfigyelhette ebből a leírásból, hogy a konzervatív álláspont nem pusztán nem racionalista (ez várható volt), de nem is vallásos.

Ez sokféle vallásos tradícióval szemben nem okoz gondot, de a prófétai hagyománnyal szemben igen.

Fölhoznék másik példát – a szívemhez közel állót –, a hazaszeretetét, amely megvilágíthatja (a legismertebb és agyonvitatottabb anyagon) a konzervativizmus dilemmáit. Megle-

hetősen világosnak látszik, hogy a hazánkat nem választjuk (illetve csak *új* hazát választunk – mint a vallásüldözés elől menekülő puritánok Amerikát vagy némely zsidók Izraelt –, de *óhazát* nem). Többször beleszületünk valamely politikai közösségbe, amely olyan, amilyen, zsarnoki vagy szabad, művelt vagy közönséges, szelíd vagy brutális, bizakodó vagy cinikus. Ez a sorshelyzet nem választássá, hanem elkötelezettséggé nő. Különleges szolidaritást érzünk honfitársainkkal szemben, a kötelező törvénytiszteleten túl önként is meghajlunk a haza intézményeinek tekintélye előtt – ez az a polgári áhítat, amelynek indítéka nem az önérték, még csak nem is a közérdek, hanem a szeretet.

A szeretet – habár jó – közvetlenül nem erkölcsi természetű. Az apa szereti rossz gyereket, az elfogult szerelmes (vagy barát) a jellemtelen „választottját”. De a szeretet (amely soha nem választott) nem törli el az erkölcsi meghatározottságokat: a szeretet nem teszi jóvá azt, ami gonosz.

Mi történik akkor, ha a szeretett ország kormányzata gonosz, üldözi, bántja, megalázza, kismémmizi a honpolgárokat vagy némely csoportjukat? A konzervativizmusnak erre nincs válasza – legföljebb kételkedik a magasabb „természetjogi” megfontolások érvényében, amelyek kérdőre vonják a hagyományt és a létező intézményes rendet (ez a lényege ma a *First Things* jobboldali katolikus forradalmárai és a valódi konzervatívok vitájának az Egyesült Államokban). A hazaszeretet *politikai* érzés, és nem független az ország jogi, politikai és morális viszonyaitól.

Csipetnyi lojalitást sem éreztem a törvénytelen, zsarnoki és ostoba Román Szocialista Köztársaság, majd a Magyar Népköztársaság iránt – bár amikor 1979-ben megkaptuk a magyar állampolgárságot, jól becsíptünk és piros-fehér-zöld papírzászlócskával végigbandukoltunk a közönyös Nagykörúton. Mégsem éreztem áhítatot a VII. kerületi tanács termeiben. Despotikus és igazságtalan államok polgárai áthelyezik szeretetüket mindenféle elvontságokba („a” magyarság, „a” magyar kultúra – politikai vonatkozásoktól elvonatkoztatva).

Ahol nincs (a szó kanti értelmében) reszpublika, ott nincs honpolgár, tehát a szó igazi értelmében vett hazaszeretet sem lehet, legföljebb valami artikulálatlan, másnapos, büntudatos ragaszkodás. Valamihez, ami nem jó, de amitől nem bírunk szabadulni. A konzervatív mit tehet? Ellentmond önmagának és hobbes-i logikájának, és azt mondja: *ez nem az a tradíció*, ez hamis, nem hiteles, megerőszkolt (ezt mondja a szíve szerint konzervatív Szolzsenyicin a szovjet-orosz bolsevik hagyományról, e legoroszabb alkotásról: s evvel máris *nem* konzervatív, hiszen erkölcsi kritériumok szerint válogat a nemzeti hagyomány elemei között).

Vagy pedig azt mondja: a gonosz hagyomány is a hagyományom, mert az enyém (ezt mondja a pusztán az eszével konzervatív Alekszandr Zinovjev, aki egyrészt a hiperracionalista következetessége miatt *nem* konzervatív, másrészt azért *nem*, mert képes azt gondolni a hagyományról, hogy gonosz lehet, mégis nagy és a miénk – mint a másik nagy és sötét álkonzervatív nacionálbolsevik, korunk legnagyobb és legveszedelmesebb történetírója, Ernst Nolte).

A zsidó prófétai hagyomány más-ként vélekedik erről – s bár a talmudirabbínikus judaizmus és a római katolicizmus, a görögkeleti ortodoxia csakhogyan konzervatív, kiváltva evvel az eretnek lázadásokat, amelyek zsidó, keresztyén s olyik iszlám variánsai is deuteró-Ésaiás utódai mind. A prófétákat, ha jól látom, az igazság és az igazságosság foglalkoztatja. Ésaiás 40 foglalja össze a legjobban ezt a hagyományt. A völgyek fölemelkednek, a hegyek lesüllyednek. A test múlandó, de az Úr igéje örökkévaló. A nemzetségek Ő előtté mind semmi. A földi állandóságra való törekvés hívságos. A hatalom semmi. A földi művek semmit sem érnek. Csak az Úr valóságos. Csak a hit számít és ad szárnyakat.

A Q sem mondja ezt különben. Tamas evangélioma sem. De mind a prófétáktól tanultak.

A prófétikus hagyomány szekuláris fordítása nihilizmushoz vezet, a konzervatív Misnáé és Midrásé persze nem: a kultusz a konzervatív mű, nem a hit. A begyakorlás, nem a megtérés. A tanulás, nem a látomás.

Igen-igen, de a *zsidó hang* mégis a prófétai hang. Senki, csak Franz Kafka látta az aprólékos, kultikus, alázatos „hitközségi” tradíciót, a *Schul* tradícióját a próféták felől. S mivel azt nézte (negatíve), azért megmaradt – épp csak hogy – konzervatívnak. De erre az észvesztő egyensúlyozásra csak a legkiválóbb művész képes.

Mit mond Ésaiás?

Itt a földön az igazságosság *minden*. Minden gőg (azaz egyenlőtlenség, civilizáció, politikai hatalom) elpusztul, az Úr keze lesújt rá – az igazságosság csak előtörténet, amelyből belépünk az igaz történetbe, amelyben felebarátaink már nem látszanak, csak az Isten.

A próféták földi fordítása persze: forradalom. De ez a politikai fordítás lehetetlen. Parasztforradalom, szocializmus, cionizmus: ezek mind hamisítványok. Hősies félreértések, valószínűleg elkerülhetetlenek.

Zsidó vagy keresztyén konzervativizmus: ezek lehetetlenségek. Jézus nem a „családi értékek” mellett „szállt síkra”, hanem a szüzesség mellett. Nem kiegyensúlyozott, decens, derekas világot akart, hanem semmilyen világot se: a világ végét.

A próféták a világ végén találkoznak Istennel.

A konzervatív meg akarja tartani az „életvilágot”, a hazát, a közösséget, a hagyományt, a családot, a kultúrát, a múltat, amelyet gyöngéden szeret. A szocialista vagy az anarchista elveti mindezt, új világot óhajt, tündöklő, bátor, szabad, zabolátlan jövőt, amelyet gyöngéden szeret – és persze a hasonlóképpen vágyakozó lázadók közösségét, amelyet gyöngéden szeret.

A zsidó próféta szánja, siratja a népet, de szeretni csak Istent szereti. Az Írás mindenfajta érzést ismer. De nem kétséges, melyik az igazi. A törvényeket, a krónikákat lehet szekularizálni. A prófétákat – végső soron – nem.

Éppen ezért vallástalan zsidók lehetnek konzervatívok: a szokásrend és a hagyomány a konzervativizmusban szentesül.

A zsidó/keresztyén vallásosság inkább összefér a fölvilágosító (esetleg kantiánus) szabadelvűséggel, hiszen ez *békén hagyja* a vallásos hitet, nem akarja szociálisan integrálni, zárójelbe teszi politikai relevanciáját. A „szabad

egyház szabad államban” követelése (amely először nem a magyar szabad demokratáknak, hanem a liberális katolikus Montalambert grófnak, Eötvös báró barátjának és Lord Acton eszmétársának a jelszava volt) a biblikus hitet a szabad individuumhoz köti; a vallás az egyéni lelkiismeret és szabad döntés ügye a liberális-alkotmányos jogállamokban – az intézményes kényszerrel alátámasztott *kötelesség* világa másutt húzódik, eredete pedig *pogány*: római. A hit a liberális társadalomban afféle zöldellő pázsit *Micráim* kőfalai között.

A prófétai hit forradalmi: ezért az igazi zsidók a jobb- és a baloldalon mind forradalmárok. A zsidó békétlenség eredete nem genetikai, hanem szellemi.

Ám ez a forradalmiság nem fogható tartósan semmiféle politika hámjába, csak az Istenébe. Ezt éppen az utolsó zsidó próféta, Jézus, teszi vakítóan világossá. Mindenünket oda kell adnunk a szegényeknek – de nem a szegények kedvéért.

Isten a maga választott népét – legyen ez a zsidóság vagy a keresztyén anyaszentegyház – nem társadalmi intézményeken keresztül, hanem közvetlenül vezeti. Ezért hát a próféták, Jézus és az igazságosság tanítója a holt-tengeri tekercsekben mind anarchisták – de nem az államellenesség kedvéért. A Biblia nem vet el semmilyen politikai rendet. És nem javasol semmit se.

A Biblia csak (csak!) azt kéri tőlünk, hogy legyünk jók, igazak, hívek.

Ezt a követelést kell a Szó meghalóinak egybevetniük a politikai világnézetekkel, amelyekhez vonzódnak. Nem jó zsidó és nem jó keresztyén az, aki igazságtalan és részvétlen. Persze afelől még lehet – a szó hagyomány vezérelte értelmében – körülmetélkedett, sertéshústól tartózkodó, úrvacsorához járuló, egyházi adót fizető ember akkor is, ha igazságtalan, ha nincs a szívében áldozatkészség és irgalom.

De a prófétákat ez nem érdekli.

VÁRI GYÖRGY

A szerelem elveszett Izráele

Nem tudom, hogy kezdődik egy útbeszámoló. Első kétszáz évem – ez Királyhegyi Pál önéletírásának címe. Kint tartózkodásom alatt olvastam, fél év

alatt legalább öt alkalommal trágayahordás után, nedvesen meleg nyári estén, amikor kitágul, megnyúlik az idő. Királyhegyinél a háborús évek számítanak többször, nálam pedig ezek a füledt késődelutánok. És ezért nem lehet írni az egészről. A giccs állandó kísértése miatt. Ez ugyanis egy giccses történet úgy, ahogy az élettörténetek nagy része az. Talán ezért nem elbeszélhető igazán az emberi sors. Lépten-nyomon régi, bevált, elkoptatott, agyonismételt frázisokra bukkan az ember. Hogy lehet mégis elmondani, hogy miben különbözik ez az élet, ez a történet az összes többi életút narratívától? Hogyan elbeszélhető az, hogy valami az „enyém”? És akkor lássuk sorban. Kint – de mihez képest – Izraelben voltam, egy kibucban, Tel Avivtól kissé délre, Eilat felé, a Földközi tenger partján. Kilátástalanul unalmas egyetemi éveimet kívántam ily módon megszakítani, történjen már végre valami. Ezeket az éveket nem az egyetem tette unalmassá, egyetemre járni tulajdonképpen szerettem, hanem a közelítő felnőttkor katatón melankóliája, ilyenkor szinte a bőrünkön érezzük, hogyan suhannak el az évek. Szomorú Dezső mondja, tán épp *A párizsi regényben*, hogy 18 évesen a legöregebb az ember.

És úgy is történt, váratlanul kaptam fél év haladékok. Persze, az egész nem volt ennyire fin de siècle, ilyen elviselhetetlenül dekadens, látni akartam egy országot, amivel nem tudtam soha mit kezdeni, amihez kötődtem, dacból és érdeklődésből, noha semmit

sem tudtam róla. Indulunk, nemsokára indulunk, Watson, kiderítünk mindent. Majd én megnézem magamnak. A legfontosabb motiváció pedig minden ifjúsági regény kihagyhatatlan kelléke, a kalandvágy volt. A Szochnut közvetített hét másik magyarral egy kibuc-ulpánra, a szervezet célja a kitelepülés propagálása és lebonyolításának megkönnyítése. Bár én csak fél éves „beetetésen” voltam, a kibuc-ulpán jórészt az újbevándorlóknak fenntartott intézmény, itt, a kibucban, viszonylagos védettségben akklimatizálódhatnak, tanulhatják a nyelvet. A kibuc az izraeli társadalom előszobája. Az ideiglenesen itt lakó, az ulpanista heti három alkalommal dolgozik, másik 3 napon tanul és megmarad neki a szombat. E sorok írója először egy fényképalbum-gyárba került, a jelölés mentén kellett volna szelni külön-külön anyagokat milliméteres pontossággal, ám gyorsan kiderült, hogy a precíziós munkára alkalmatlan. (Röviden: ezért lettem kritikus). Később felásta párszor a kibuc bizonyos részeit, pár napig téglát hordott, majd lótrágyát talicskázott az istállókból a szemétdombra, ennél az anyagnál ugyanis a finom, milliméteres különbségek nem számítanak.

Mindennek, ami Izraelben történt velem, ez a másnaponta ismétlődő lótrágya-takarítás adja a háttérét, az istálló ugródeszkaként szolgált kalandjaimhoz, egyúttal erős vár is volt, amelybe

* Q (a német Quelle – forrás – szóból): Máté és Lukács evangéliumainak feltételezett közös ősforrása

bármikor visszatérhettem. A kibuc ma az új bevándorlók lábtörlője, egy másik kornak azonban alapmítosza. Ahogyan szépen lassan eltűnnek majd, úgy tűnik el az országból a mítoszok kora. A fiatalok már nem érzik azt a szolidaritást, amit az alapító atyák, nagy – vagy inkább dédapáik éreztek, és tömegesen hagynak el egy teljesen korszerűtlenné vált életformát. Az új bevándorló, ha jól figyel, észreveszi, hogy a lábtörlő, amin áll, két világot választ el egymástól. És ezen a mítoszi lábtörlőn zsúfolódott össze 10-15 orosz, pár amerikai, ausztrál, angol és nyolc magyar zsidó fiatalember. Az oroszok utáni második legnagyobb csoport. Ideális terepe lehetne egy ilyen magyar ulpánbrigád a csoportlélektan tanulmányozásának. Addig, amíg véglegesen fel nem robbannak, folyamatosan, dinamikusan változnak a viszonyok. Végül azonban az entrópia minden kötést legyőz, örvényben eltűnnek vonzások és választások és marad a magány szomjas reménye. Furcsa és megnyugtató volt megfigyelni, hogy ha nem az anyanyelvünkön szólalunk meg, az valamiképpen formalizálja a beszélgetést, biztonságos távolságot teremt, megszünteti a fojtogató bizalmasság légkörét, ami rátelepedett, kívülről, anélkül, hogy bárki tehetett volna róla, a magyar csoportra. Sokkal több marad meg így, idegen nyelven szólva a másiktól is, belőled is idegennek. A pillanat világa ez, *touch and go*, ahogy Garaczi László mondotta Ottlik Géza kapcsán. Megérinted, elszaladsz. Ez a tapasztalat vezetett rá, hogyan töltssem el izraeli hónapjaimat. Péntek délutánonként, mikor vége a munkának és a tanulásnak, otthagytam a kibucot és bementem Tel Avivba vagy Jeruzsálembe. Ez, ami elmenekített, volt az utolsó busz, utána megszűnt a tömegközlekedés, összezárt a Vörös-tenger, bejött a szombat, az ünnep, ami Izráel közösségét kiemeli az időből. És kiemelte az időből, nemcsak a szakrális értelemben Izrael közösségének egy kalandvágyó tagját – engem. Magyarország, az egyetem, a folytonosság és felelősség világa messze van, a kibuc, a munka és a tanulás földje egy teljes napig elérhetetlen, senki sem ismer, indulhatok. Jó vadászatot. *Touch and go*. Ezekről a szombatokról nincsenek történetek, csak képek vannak.

Nem lehetnek történetek, nincs bennük folytonosság. Ki lettek metszve az időből, az élettörténetemből. Egy másik Izrael. Egy olyan Izrael, aminek nincs előzménye és nincs folytatása. Zárvány, nem az enyém. Allen Ginsberg egyik legszebb versében a „szerelem elveszett Amerikájáról” beszél a Kháron ladikján távolodó Walt Whitmannek. Ilyen volt ez is, a szerelem elveszett Izráele. Egy arab szálloda tetején aludtam az Óvárosban, albán turisták között. Kis Kelet-Európa a jeruzsálemi óvárosban, a szállodai háztetőn. Egy apró stettl, *Fiddler on the roof* a jeruzsálemi Óváros felett, a mélyben kivehető a Nyugati fal, az Al-Aksza mecset és sejtethető a Via Dolorosa. A Fogóság népe Dávid városában. Azóta gyakran eszembe jut, mi lett volna, ha megismétlődik az egyik cfáti zsinagóga legendája, ami „elmenekült” a fogásból, Spanyolországból és leszállott Cfátban, ahová átrepítette az Örökkévaló. Mi lett volna, ha tényleg elmenekült, egy kis lengyel stettl úgy, ahogy van, a mikve, a zsinagóga, a mészárszék, a chászidok, az egész város átköltözött volna Jeruzsálembe. Mi lett volna, ha egy stettl tényleg hazatér? Székely Magdának van egy ilyen víziója, az összes elpusztított stettlről, ahogy felszállnak majd, hogy elhagyják a fogóságot az apokalipszis idején.

„Felszáll a szétszórattatásból / a jeltelességek sora / utolsó útra indul akkor Izráel felhőtáborra”. Akkor azt képzeltem, talán helyettük vagyunk ott. Hogy megérkeztek.

Kirándulásaim másik színhelye, Tel Aviv, egészen más, egy másik ország másik fővárosa, ahol nem szaladgálnak légiókban kaftános-pajeszos ortodoxok az utcán, az a város nem emlékezik sem Dávid és Salamon királyságára, sem a stettekre, világias, nyugati, gyors, üres és nagyon-nagyon vonzó. Ott gyakran a tengerparti plázson aludtam, vagy egy hűságyas nyomortanyán, ilyenkor gondosan otthon hagytam a pénzt a kibucban, nehogy jobbra teljen, a tengerparton Shelleyre és Völgyre, a hűságyásokban Nagy Lajosra gondoltam, akiről Kellér Andor meséli el, milyen nyomasztó helyeken volt kénytelen aludni. Olvashattam végre így, bele a valóságba, végül is nem az én időm zajlott. V. Gy. nem én voltam.

Bovaryné, aki úgy olvasta Walter Scott regényeit, hogy helyet akart cserélni a kisasszonyokkal, Bovaryné, aki regényhős akart lenni, nos, ahogy Flaubert mester mondta, Bovaryné én vagyok. A tengerparton két cseh fiúval érkekezve rájöttünk, hogy a kurva és pica szavak szláv jövevényei nyelvünknek – a magyarnak. Ezt később felhasználtam a nyelvtörténet szigorlaton, bizonyára nagyban hozzájárult a kettesemhez. Terepen folytatott etimológia kutatásaim eredménye még, hogy a kipaterol (lepater – kirúg), és a bemószerol (moszer – továbbad) szavak, ezekről a tájakról indultak el, hogy célhoz érjenek a magyar argóban. Eleinte nyomasztott, hogy mindenki belelépett az intimszférámba, de rövid idő múlva nem is tűnt fel. Az izraeliek, összhangban a déliekről alkotott sztereotípiákkal, gyorsan barátkoznak, hangosak, modortalanok és mindezt hihetetlenül szimpatikusan csinálják. A fiúk három, a lányok két évig katonáskodnak érettségi után, és állandóan háború van. A buszok sűrűn felrobbannak. Nincsenek távlatok. *Touch and go*. Azt hittem, nagyon gyorsan tudnék izraeli lenni, miközben mindvégig tudtam, hogy Izrael nem az én hangulataim kiszolgálására jött létre. Gyűltek a fenyegető jelek. Ez az időszak, 2000 késő tavasza és nyara mintha valóban kiemelődött volna az időből Izraelben. Akkortájt éppen el lehetett hinni, hogy mégiscsak történhet valami. Camp Davidben tárgyalóasztalhoz ült Barak és Arafat, Szíriában vezetőváltás volt (Háfez Asszad meghalt) és Barak a tárgyalóteremben addig elképzelhetetlenül messzire ment. Már Jeruzsálem státuszáról is lehetett volna alkudozni, Arafat azonban nem fogadott el semmit. Mikor Barak hazatért, a kibucban nagy mozgolódás volt, a mozgalom baloldali gyökereit itt komolyan vették, a reptérről hazaérkező Barak melletti rokonszenvtüntetéshez akartak csatlakozni. Szóltak az ulpanistáknak is, de nemigen értek rá, én azonban, lévén kíváncsi és elkötelezett, mentem egyedül, egymagam vittem a békeszerető kelet-európai kis népek meleg baráti üdvözlését. Furcsa, hogy úgy gondoltuk, van mit ünnepelnünk. Persze, nem annyira az illúziók, mint inkább a dac mozgatta a szervezőket. És az ellentüntetők is, a han-

gulat meglehetősen fagyos volt, rendőrkordon választotta el a kétfelől gyűlt tömeget. Hallottam a fejemben nagyanyám hangját – akkor még élt –, hogy de hát zsidóemberek és így beszélnek egymással. Egy szívós, antiszemita között is közkedvelt mítosz, a zsidó összetartásé, akkora már halálos sebet kapott, azon a napon, amikor Jigál Ámir egyetemi hallgató agyonlőtte Jichák Rabin miniszterelnököt. Abban a hangzavarban, a Barakot váró tüntetésen már egy másik mítoszt temettünk. Alighanem jelen voltam az izraeli baloldal legsúlyosabb vereségének – összeomlásának? – kezdőpillanatában. Számukra a mítoszok kora ott-akkor lejárt. Arafat, a nagy illuzionista akkor kiábrándítóan őszinte volt. Többször pedig nem is igen jártam a kibucon kívül hét közben, volt még tán egy jeruzsálemi kirándulás, aminek minden álmását ismertem már. Nem tudtam kimenni az izraeli – magyar meccsre sem, pedig Knézy Jenő halálakor jutott mostanában a legintenzívebben eszembe a kibuc. Azt hiszem, akkor értettem meg valamit abból, mi is a nemzet nevű virtuális közösség, amikor Magyarország futballválogatottja megérkezett izraeli fellépésére. Bágyadt kísérleteket tettem a kiszabadulásra, de annyit kértek a belépőért, hogy azt még Illés Bélára is sokalltam kiadni. Amíg kifutottak a csapatok, addigra lerendeztem magamban, hogy a magyaroknak szurkolok, végül is a foci tradíciói mégiscsak itthon elevenebbek, Puskás, Orth, Hidegkuti, Mándy, Esterházy, miegymás. Aztán elkezdődött a meccs Knézy nélkül, az ivrit szöveg most először tűnt idegennek, amikor pedig már elég jól értettem. Ettől a hiánytól valahogy kicsúszott az egész hagyományrend a magyar csapat mögül, az, ami alapján döntöttem, és aminek Knézy a része volt. Nélküle nem érkezett el hozzám a történetem, a foci, mint az asszimiláció ígérete. Valami ilyesmiről beszél Mándy nagyregénye, *A pálya szélén* is. A futballpálya, mint allegória, mint befogadás történet. Puskás, Czibor, Bozsik, Hidegkuti Palotás, Zakariás, én is tudom, fújom Veletek, édes Hazám, fogadj szívedbe. A kontextus nélkülség szórakoztatóvá vált, Illés eladta a labdát, olyan volt, mintha Jenő nélkül nem tudna futni, mintha Jenő vezényelte

volna addig a magyar csapat tagjait. Persze, most, hogy nem értetek ivritül, nem megy. Ha jól emlékszem, döntetlen lett a vége. Talán így járhatott a legjobban egy magamfajta emtekás.

Ugyanez az áthidalhatatlan zavar vett rajtam erőt, csak sokkal fokozottabban, amikor megszólaltak a híres szirénák a Holocaust emléknapiján. Szó szerinti fordításban a Soá és a hősök emléknapija. Európai agyam, a Sorstalanságon edzett soá-képem képtelen volt mindezzel azonosulni. Miféle hősök? Kik vol-

Azt hiszem, akkor értettem meg valamit abból, mi is a nemzet nevű virtuális közösség, amikor Magyarország futballválogatottja megérkezett izraeli fellépésére.

tak hősök a Varsói Gettó felkelőin kívül? Miért hazudnak? Később, itthon, miután ott újra elkezdtek felrobbanni az autóbuszok, rájöttem, hogy nem lehet másképp. Egy ország, amelynek ötvenegynéhány éve folyamatosan vannak hősi halottjai, ahol hősiesség reggelente felszállni a buszra, nem alakíthatja más-hogy az emlékezetpolitikáját. Noha izraeli tartózkodásom bizonyos értelemben kívül van személyes életidőmön, mégsem folytatható úgy az életem, mintha sohasem lettem volna ott. Ahhoz, hogy mindezt megérthessem, lassan, észrevétlenül be kellett következnie egy perspektívaváltásnak. Egy idő után már nem Izraelt néztem, hanem Izraelből, az országból figyeltem. Talán nem is az ottani kóválygásban, kamaszkorom legszebb nyarában történt, hanem miután hazaértem. Kevéssel utána jelent meg Tatár György Izrael-könyve, egy ilyen nézőpontváltás története. Egy olyan nézőpontváltás-e, amelynek, szemben az enyémmel, van íve, amelyben nincsenek egyetlen szédült kavargásban összedobálva az események, ahol minden fázis szemléletes, szépen kiaknázva a nagyforma, a regény lehetőségeit úgy, ahogy az az egyik legjobb magyar íróhoz illik. Akkor már úgy tűnt, hogy a „touch and go” öncsa-

lás. Hogy minden, amihez hozzáérsz, nyomot hagy. Hogy nincsen pillanat, ami ne tartozna az életedhez. Hazám lett úgy, ahogy más, hasonló kalandokban, nemi betegséget kap. A háztetőn, a tévé előtt, a Soá-emléknapon, a sivatagban, egy hatalmas lábtörlőn toporogva. A reptéren – azzal hízelegtek, hogy gyanúsán jó ivritségem miatt – kipakoltatták az összes bőröndömet, ezt nagyon megtisztelőnek találtam. Aztán pont úgy, mint egy hollywoodi filmben. Steven Segal éppen elkapja a kötelet,

amikor beszakad alatta a hegyoldal. Kilép a kocsiból az utolsó pillanatban és robban. Két-három héttel azután, hogy felszállt a gépem, kitört a máig is tartó úgynévezett Al-Aksza intifáda. Úgy egy-másfél évvel a hazaérkezésem után, a Tel Aviv-i tengerparton, öt lépésre attól a helytől, ahol a cseh srácokkal „beszélgettünk”, egy öngyilkos me-

rénylő bombája cafatokra tépett hús, a diszkó előtt várakozó iskolás lányt. Sorban robbantak fel az emlékeim, csobbantak az evezők, Kháron ladikja egyre távolodott, én pedig bámultam utána a szerelem elveszett Izraeléről álmodozva. A Magyar Hírlapban, az isztambuli zsinagóga elleni merénylet után megjelent egy tudósítás, miszerint az Al-Kaida már csak azért is szívesebben támad zsidó célpontokat, mert a muzulmán világ számára jobban el tudja adni a zsidó objektumok, mint a vétlen polgári lakosság elleni merényleteket. A zsinagógában imádkozó 80 éves asszony tehát nem ártatlan polgári áldozat az MH szerint, hanem zsidó. Még felháborodni se éri meg. Mi lesz, ha Kháron ladikja végképp eltűnik majd a szemem elől?

„Mert mit egyszer megszerzettél / majd mikor nem tied már / véle mégis mássá lettél / sose leszel, aki voltál. / És tetőled elvétettél / bárha véle magad voltál / egyedül csak véle voltál igazán magad. / Ha igazat akarsz tenned / nálanélkül magad lenned / részed benne meg kell hagyjad / tenmagadtól odahagyjad / Többször nem kell hozzád vened / marad mégis birtokodban / teljességed úgy lehet meg / ha ki voltál véle ott van. (Tóth Krisztina: Regula Iuris)

BALÁZS GÁBOR

Pozitív szabadság a zsidó hagyományban

A félreértések elkerülése végett szeretném rögtön a kezdetben leszögezni, hogy zsidó hagyomány alatt az Írott és a Szóbeli Tan alkotott vallási hagyományt értem. A zsidó nép történelmi szempontból a *halakha* törvényei által egységes rendszerbe szervezett életformájának köszönhetette egységét és különlegességét. A *halakha* volt az egyetlen közös nevező, amely összekapcsolta a különböző korszakokban élő, egymással gyakran szöges ellentétben álló filozófiai, teológiai és erkölcsi elveket valló zsidókat. Ezzel a definícióval nem áll szándékomban azt állítani, hogy a *halakha*n kívül semmi más nem része a zsidó hagyománynak, sőt, írásom jelentős része sem *halakhikus* anyaggal foglalkozik, de félreérthetlenné kívánom tenni, hogy a *halakha* – és nem a „zsidóság hite”, vagy a „zsidó erkölcs”, amelyek egyikéről sem tudom, hogy mit és milyen alapon foglal magába – képezi az egyetlen olyan kritériumot, amely alapján a zsidó hagyomány egészében elkülöníthető volt más népek és vallások hagyományától. A jogosan felmerülő kérdésre, hogy attól a korszaktól kezdve, hogy a *halakha* megszűnt a zsidó nép döntő többsége számára alapként szolgálni, mi lehet a zsidóság meghatározásának kritériuma, nekem sincs válaszom, sőt kétlem, hogy ilyen válasz létezik egyáltalán.

A pozitív és negatív szabadság kifejezések alatt nem értékítéletet, hanem

azokat az általánosan elfogadott fogalmakat értem, amelyek talán legismertebb meghatározását Isai-ah Berlinnél találjuk¹.

Negatívnak tehát a szabadságnak azt az értelmezését tekintem, mely szerint akkor vagyunk szabadok, ha akadálytalanul tehetjük azt, amit akarunk. Pozitívnak pedig azt a felfogást tekintem, amely szerint szabadságunk abban jut kifejezésre, hogy azokkal a kötelességeinkkel összhangban cselekszünk, amelyeket 'igazi énünk' határoz meg számunkra.

A magyarországi közéletben gyakran hangoztatott feltevés, hogy a zsidóságnak szinte automatikusan a liberalizmus elveivel kell rokonszenveznie. Sohasem tudtam, hogy akik a magyar zsidóság kifejezést használják, pontosan mit értenek e kifejezés alatt, és minek alapján vonták le következtetéseiket, ám felteszem, nem a – fenti értelmezés szerinti – zsidó hagyomány alapos ismerete alapján. Mivel nagyon nehéz elképzelnem a liberalizmus bármely formáját a negatív szabadság eszméje nélkül², ezért szeretném felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy a zsidó hagyomány számos forrása szerint a szabadság illetően értelmezése egyáltalán nem egyértelmű. Az alábbiakban néhány forrás elemzése segítségével kíséreltem meg bemutatni, hogy a zsidó hagyományban a pozitív szabadság eszméje jelentős múlttal és jellel bír.

A zsidó vallás, a népszerű megfogalmazás szerint, a szabadság vallása, és bizonyítéknak elég felidézni népünk történelmének hajnalát, az egyiptomi kivonulás történetét. Valóban, az imák nyelvén *Pészachot*, a *Mácot* ünnepét, megszabadulásunk

idejének (*Zmán Chéruténu*) nevez-zük.³ Kérdés azonban, hogy mi ennek a szabadságnak/megszabadulásnak a pontos értelme?

1.

A Tóra nem sokkal a Szináj hegyi kinyilatkoztatás leírása után beszámol arról, hogy Mózes felmegy a hegyre lehozni a kőtáblákat, de közben a nép elkészíti az aranyborjút. A próféta elindul lefelé a hegyről kezében a táblákkal, és itt találjuk a következő leírást:

„A táblák Isten műve voltak, és az írás Isten írása volt, bevésve a táblákba.” (2Móz 32,16)

A talmudi *ágádá* a következő magyarázatot fűzi a tórai szöveghez:

„Ráv Acha bár Jákov azt mondta: Semelyik nép, vagy nyelv sem fog uralkodni felettük, ahogy megmondott: '*chárut*'. Ne úgy olvasd, hogy bevésve (*chárut*), hanem úgy, hogy szabadság (*chérut*).” (Éruvin 54b)

Rási magyarázata:

„A táblákért kapták Izrael fiai a szabadságot.”

Az *ágádá* értelmezése szerint, Izrael fiai megszabadulásának célja az volt, hogy megkapják az isteni törvényt. Nem politikai, vagy társadalmi eszmények – pl. a szabadság – népszerűsítése volt a Tóra célja az esemény leírásával, nem azért nyeri el a zsidó nép függetlenségét, mert a függetlenség önmagában véve jó dolog.⁴ Izrael fogságának és megszabadulásának története, mintegy előkészítésül szolgál az isteni törvény kinyilatkoztatásához, a Tóra-adáshoz, melynek megörökítése a Tóra igazi célja. A Misna talán legszélesebb körökben ismert részében, a *Pirké Ávot*ban a szabadság hasonló értelmezését találhatjuk:

„Ne úgy olvasd, hogy bevésve (*chá-*

rut), hanem úgy, hogy szabadság (*chéru*), mert csak az az igazán szabad ember, aki a Tórával foglalkozik. (Ávot 6,2)

Egy későbbi forrás⁵ még félreérthetlenebbül fogalmaz az *ágádá*hoz fűzött magyarázatában:

„Azért szabadította meg az Örökkévaló Izrael népét Egyiptom országából, hogy a Tóra igáját vegyék nyakukba és saját akaratukról lemondjanak az Ő akarata kedvéért.”

A hagyományos nézőpont szerint az tehát Örökkévaló nem – pusztán – azért szabadította ki a zsidó népet a fáraó uralma alól, hogy önálló államot alapítson az Ábrahám ősatjának ígért földön, hanem abból a célból, hogy megkaphassa és megtarthassa az Örökkévaló Tóráját. Más szóval: az ember szolgálatának igáját az Isten szolgálat igájával váltsa fel.

Nilvánvaló, hogy a szabadság azon értelmezése, mely szerint akkor és csak akkor vagyunk valóban szabadok, hogy ha a *Halakha* törvényei szerint viselkedünk, nehezen összeegyeztethető a negatív szabadság fogalmával, hiszen a szabadság éppen hogy nem a külső korlátok elhárulásában, az öntörvényű cselekvésben, hanem a helyes, azaz az – isteni – törvény megszabta kötelességgel összhangban álló cselekedetben nyilvánul meg. Az isteni törvény kötelező érvényét egyes *ágádák*⁶ szerint még csak nem is annak köszönheti, hogy a zsidók szabad akaratukból fogadták el a Tórát. A Szináj hegyi kinyilatkoztatás leírását megelőzően a következőket olvashatjuk Mózes II. könyvében:

„És kivezélte Mózes a népet Isten elé a táborból és megállottak a hegy tövében (szó szerint: *‘betachtit hahar* – a hegy alatt).” (2Móz 19, 17)

Rási magyarázata:

„Az egyszerű értelmezés szerint: a hegy lábánál. A *midrás* szerint viszont: a hegyet kitepte helyéből (t. i. Isten) és a fejük fölé emelte, mint egy edényt, azt mondva: ha Izrael elfogadja a Tórát, akkor rendben van, ha nem akkor az egész világot visszahelyezem a káoszba (*Tohu-vaBohu*).”

Rási magyarázatában több *ágádikus* forrást használ fel, melyek egyik része a Tóraadás kényszerítő jellegét hangsúlyozza, a másik része pedig azt eme-

li ki, hogy Izrael, a Tóra és a világ szervesen kapcsolódnak egymáshoz és szükségszerű kapcsolat áll fent közöttük.

„R. Ávdimi bár Hámá bár Hászám mondta: A Szent, áldott legyen, a hegyet, mint egy edényt a fejük fölé emelte és azt mondta nekik: ‘Ha elfogadjátok a Tórát, akkor jól van, ha nem, akkor ott lesz a sírotok.’

Ráv Áhá bár Jákov mondta: Ez egy nagy bizonyíték a Tóra ellen (*Modáa Rábá*).

„Azért szabadította meg az Örökkévaló Izrael népét Egyiptom országából, hogy a Tóra igáját vegyék nyakukba és saját akaratukról lemondjanak az Ő akarata kedvéért.”

[Rási: Ha majd az égi ítélőszék elé álltok, hogy miért nem tartottátok meg, amit magatokra vállaltatok, akkor azt felelhetitek, hogy kényszerből vállaltuk el.]

Rábá mondta: Ennek ellenére újból elvállalták Achasvéros napjaiban, ahogy írva van: „elhatározták és elfogadták a zsidók. (Eszter, 9,27)” (Sabbath, 88a)

Az *ágádá* két eltérő értelmezésére szeretnék kitérni. Urbach⁷ egyértelműen a szabad választás hiánya leírásaként értelmezi R. Ávdimi szavait⁸, és szerint Ráv Áhá bár Jákov ellentmond Ráv Ávdimi véleményének és úgy gondolja, ha Izrael népe nem önként fogadta volna el a Tórát, akkor jogi szempontból nem lehetne felelősségre vonni őket a parancsolatok megszegéséért. A harmadik bölcs, Rábá megpróbál egyensúlyt teremteni a két előző vélemény között és azt hangsúlyozza, hogy még ha eleinte kényszerből fogadták is el a Tórát, később már szabad akaratukból vállalták a parancsolatok megtartását.

J. Heinemann⁹ úgy véli, hogy R. Ávdimi mindössze annyit akar mondani, hogy amennyiben Izrael fiai nem fogadták volna el a Tórát, akkor az Örökkévaló megsemmisítette volna

őket, de ebből nemcsak az nem következik, hogy nem kötelesek a Tórát megtartani, de még az sem, hogy a zsidók nem szabad akaratukból fogadták el a Tórát¹⁰. Heinemann egy másik meglepő megállapítása Ráv Áhá bár Jákov véleményére vonatkozik, mely szerint nemcsak, hogy nem mond ellent Ráv Ávdiminek, hanem annak logikus következtetését vonja le.

Számomra Urbach értelmezése meggyőzőbb és véleményem szerint Emmanuel Levinas joggal ironizált

az *ágádá* e részlete fölött: „Igazán remek alkalom a szabad akarat gyakorlására, amikor Damoklész kardja lebeg a fejük felett.”¹¹ Írásom szempontjából azonban nem a vita eldöntése a fontos, hanem az *ágádá* szabadság értelmezésének világossá tétele. Még ha vannak is kéte-lyeim Heinemann Ráv Ávdimi és Ráv Áhá bár Jákov

szavaihoz fűzött magyarázatával kapcsolatban, azt ettől függetlenül helyesen hangsúlyozza – összhangban a Talmud bölcei körében általánosan elfogadott nézettel és Rási magyarázatának szellemével –, hogy „a Tóra adása és annak elfogadása Izrael fiai részéről szükségszerű volt, e nélkül a világ a káoszba süllyedt volna vissza, és természetesen Izrael sem létezhetett volna tovább”¹². Az a vélemény, mely szerint a világ sorsa, Izrael fiai és a Tóra egy szerves és összefüggő egészet alkotnak, biztos alapot teremt a pozitív szabadság felfogásának. Ha Izrael fiai csak azt teszik, ami a természetükből fakadóan eleve elrendelt kötelességük, akkor nyilvánvaló, hogy az adott pillanatban a személyes érzelmeik figyelmen kívül hagyhatóak. Aki természetével, igazi énjével összhangban cselekszik, az szabadabb, mint akit akarata pillanatnyi illúziója irányít. Ha pedig a zsidó közösség igazi természete a Tóra törvényeivel áll összhangban, akkor könnyen érthető, hogy van olyan rabbinikus vélemény, amely szerint a Tóra akkor is kötelez, ha nem szabad választás eredményeként fogadták el, de Izrael fiai mégis szabadok maradnak (ter-

mészeten csakis a pozitív szabadság értelmében).

2.

A *halakha* szerint a válás érvényességéhez feltétlenül szükség van a férj szabad akaratból történő beleegyezésére. Ha azonban a rabbinikus bíróság úgy dönt, hogy kellő jogi indok van rá, hogy a férj elváljon a feleségétől, akkor módjában áll beleegyezését erőszakkal kikényszeríteni. A közép-kor legjelentősebb zsidó filozófusa és *halakhikus* autoritása, Maimonidész így fogalmaz a *Misné Tórán*¹³:

„Ha valaki jogi szempontból köteles elválni a feleségétől, de nem akarja megtenni ezt, Izrael rabbinikus bírósága minden korszakban és minden helyen addig ütlegettetheti, amíg azt nem mondja: ‘beleegyezem.’ [Ezek után] Megírhatja a válólevelet és az érvényes lesz. Ugyanez a helyzet, ha nem zsidó bíróság ütlegetteti, és azt mondják neki, hogy tedd azt, amit Izrael bírósága mond. Ha Izrael bírósága a nem zsidók segítségével kényszerítette [a férjet], akkor is érvényes a válólevél.” (Széfer Násim, Hilkhoth Gerusin, 2, 20)

Első pillantásra is nyilvánvaló a kérdés: ha a válólevél érvényességének kritériuma a férj szabad akarat, akkor milyen alapon lehet a kényszer hatása alatt történt beleegyezést elfogadni? Maimonidész a következő választ adja:

„Miért nem érvénytelen ez a válólevél, hiszen akár Izrael, akár a nem zsidók bírósága, de mindenképpen kényszerítették döntése meghozatalára? Csak olyankor beszélünk [jogi értelemben] kényszerről, ha valakit olyan cselekedet megtételére kényszerítenek, amit nem köteles megtenni a Tóra szerint, például arra, hogy el- vagy odaadjon valamit. De az, akit rossz ösztöne támadott meg, és kényszerítette, hogy ne tegyen meg egy parancsolatot vagy hogy megszegjen egy tilalmat, és addig ütlegették, amíg megtette a kötelességet, vagy abbahagyta a tiltott cselekedetet, az nem kényszer hatására cselekedett. Sőt, éppen hogy a rossz gondolata volt az, amely kényszerítette.”

A zsidó hagyomány az emberi természet két, az akaratot befolyásoló ösztönét különbözteti meg: a jó és a

rossz ösztönt. Maimonidész a hagyományos felosztással összhangban, úgy magyarázza a rossz ösztön hatását, hogy ez eltéríti az emberi akaratot annak igazi céljától, amely a Tóra parancsolatainak megtartása. Amikor tehát a bíróság kényszeríti a vétkest a helyes cselekedet végrehajtására, akkor valójában csak kiszabadítja igazi énjét, igazi akaratát a rossz ösztön öncsaló illúziójának fogságából. A rossz ösztön ilyen formában történő definiálására Maimonidész a következő érvet hozza fel az idézett *Halakha* indoklásának kifejtésében:

„Minthogy ez a zsidó, aki nem akar elválni, Izrael közösségének része akar lenni, azaz meg akar tartani minden parancsolatot és nem akar semmilyen tiltást megszegni, és ösztöne az, amely megtámadta. Az ütlegetés hatására az ösztöne elgyengül, és mikor azt mondja, hogy ‘beleegyezem’, akkor már szabad akaratából vált el.”

Maimonidész megkülönbözteti az általános akaratot a pillanatnyi szándéktól. E különbségtétel jogosságát a középkori zsidóság társadalmi valósága igazolja. Maimonidész korában a világi zsidó jelensége, aki a vallásos közösségtől különválva kívánta leélni életét, ismeretlen volt. Aki el akart szakadni a zsidó közösségtől, annak csak a más vallásos közösséghez való csatlakozás jelentett alternatívát. Ilyen esetek természetesen voltak, ám a kitérésnek a *halakha* szempontjából kevés következménye és hatása van¹⁴. A feltevésnek, hogy minden zsidó igazi akarat a Tóra megtartása, a kor társadalmi valósága és nem pedig valami rejtélyes, az általános ember természettől különböző ‘zsidó természet’ feltételezése volt az alapja. A zsidó közösséghez tartozás kritériuma a Tóra parancsolatainak tiszteletben tartása volt, és mivel minden egyén állandó jelleggel – és szabad akaratából – vállalja közösségi tagságából fakadó kötelezettségeit, amikor az egyén ideiglenesen és némely részletben el akar térni a közösség szabályaitól, pillanatnyi szándéka szabadsága megcsorbitása nélkül figyelmen kívül hagyható. Mivel a maimonidészi értelemben vett általános akarat nem egy képzeletbeli ‘ideális akaratot’ fejez ki, hanem egy a hétköznapi valóságból ismert valós

vágyat, a közösség joga¹⁵ között – arra hogy tagjait kényszerítse a közösségi törvényekkel összhangban álló viselkedésre – és a közösség tagjainak szabadsága között nincs ellentét.¹⁶

3.

A XX. század egyik legjelentősebb zsidó filozófusa, a nemrégiben elhunyt Jesájáhu Leibowitz¹⁷ professzor új formában fogalmazta meg azt a régi tételt, miszerint az igazi szabadság azonos a Tóra törvényei szerinti viselkedéssel.

Elöljáróban Leibowitz hangsúlyozza, hogy az ember pszichológiai és fiziológiai viselkedését egyaránt a természet törvényei határozzák meg, majd leszögezi:

„Éppen ezért, mi az emberi szabadság? Olyan életforma elfogadása, amely nem következik az emberi természetből, azaz amely megszabadítja az embert anyagi természetének rab-ságából.”¹⁸

Aki tehát ösztönei felszabadításában, a ‘természetes viselkedésben’, testi és szellemi hajlamai kiélésében véli felfedezni a szabadságot, az tulajdonképpen nem más, mint: „a természet törvényei által működtetett Gólem, éppen úgy, mint a szabadon legelesző szarvasmarha, amelyet szintén nem kötnek a Tóra és parancsolatai, azaz nem köt semmi kívülről rákényszerített törvényrendszer”¹⁹.

Mi hát az igazi szabadság?

„Csak egy dolog által képes az ember kiszakadni a természeti erők fogságából: az Istenhez való ragaszkodásban, melynek a gyakorlati megvalósítása az isteni, és nem – a természet törvényei által irányított – emberi akarat szerinti viselkedés.”²⁰

A szabadság fogalmának²¹ itt a paradoxszal határos értelmezését találjuk, hiszen Leibowitz szerint az igazi szabadság az, hogy az ember szabad akaratából felvállalja az isteni akaratot megtestesítő *halakha* törvényeinek megtartását, és ezáltal hétköznapi viselkedését annak legkisebb részleteiig szabályozza. Leibowitz szerint a *halakha* törvényei, melyek kizárólagos értelme és célja az istenszolgálat, nemcsak hogy nem az emberi természet törvényeiből származnak, de egyenesen ellentétben állnak mindazzal, amit

az emberi ész és akarat sugall. A *halakha* ilyen értelmezése világossá teszi, hogy miért ábrázolja Leibowitz elmentésként a 'természetes én', azaz a Természet Gőlemje, és a 'szabad én', azaz a *halakha* törvényei szerint élő, 'Isten szolgálója' közti viszonyt. A zsidó hagyományban – legalábbis Leibowitz értelmezése szerint – az önmegvalósítás, az igazi én, az igazi szabadság nem a külső kööttségek elhárításában nyilvánul meg (negatív szabadság), hanem a szabadon választott²² életforma szabta kötelességek betartásában (pozitív szabadság).

Természetesen nem állt szándékomban azt állítani, hogy a zsidó hagyomány forrásai csak a pozitív szabadság felfogásának adnak helyet. Ellenkezőleg, első számú szándékom annak hangsúlyozása, hogy egy annyira összetett és egymást kölcsönösen kizáró véleményeket magába foglaló hagyományról, mint a zsidó, felelőtlen-ség általánosságban vett kijelentéseket tenni. A zsidó hagyomány különböző forrásaiban, különböző politikai, filozófiai, erkölcsi és ideológiai irányzatok hívei – anarchistáktól kezdve a fasisztákig – találhatnak nézeteiket megerősítő véleményeket, de csak az gondolhatja, hogy a zsidóság egy bizonyos irányzat „természetes szövetségesé” lehet, aki hagyományunk forrásait alig, vagy egyáltalán nem ismeri.

Jegyzetek

- 1 I. Berlin: Négy esszé a szabadságról, Európa Könyvkiadó 1990, 59-106, 334-444. o.
- 2 J. Christmann kísérletet tett ugyan a pozitív szabadság és a liberalizmus összeegyeztetésére *Liberalism and Individual Positive Freedom* (*Ethics* 101, 1991 343-359. o.) c. tanulmányában, de mint ezt ő is elismeri (359. o.), a liberalizmusból nem sok maradt a kísérlet végére.
- 3 Lásd pl. Sámuel imája, Bp. 1996, 345. o.
- 4 Félreértés ne essék, nem azt akarom állítani, hogy az Ágádá tagadja ezeket az értékeket, mindössze azt szeretném leszögezni, hogy nem ezeket az értékeket jelöli meg a kivonulás céljaként.
- 5 R. József ben Jehuda: Széfer HaMuszár, 88. o.
- 6 Kétségtelen ugyan, hogy ezek az ággádák ismertségük ellenére kisebbségi véleményt képviselnek, és mint G. J. Bildstein: *In the Shadow of the Mountain* (*Jewish Political Studies Review*, 4:1, 1992) c. tanulmányában kimutatta a források döntő többsége a Tóra elfogadásának önkéntes jellegét hangsúlyozza.
- 7 E. E. Urbach Cházál, *Pirké Emunot veDeot*, Jerusalaím 1986, 288-290. o.
- 8 Urbach szerint (u.o. 289. o.) R. Ávdimi véleménye teljesen egyedülálló a talmudi hagyományban.
- 9 Heinemann: Ágádó VeToldotéhen, Jerusalaím, 1974, 170-174. o.
- 10 u.o. 172. o.
- 11 E. Levinas: *Nine Talmudic Readings*, Indiana University Press, 1990, 37. o.

12 Heinemann, u.o. 174. o.

13 Maimonidész álláspontjának lényegében hasonló elemzését lásd: M. Walzer: *A Note on Positive Freedom in Jewish Thought*, in: *Svara*, 1,1 1990, 7-11. o.

14 A kitérés problematikájának elemzését lásd: Walzer u. o. 9-10. o. és J. Katz: *Exclusiveness and Tolerance* (New York, 1961), 67-76. o.

15 Ez a jog fennáll mindaddig, amíg a közösség saját törvényeivel összhangban álló követelésekkel áll elő.

16 Walzer ezt az érvelést nevezi pozitív szabadság kommunáriánus védelmének. (9.o.) A szabadságnak ez a felfogása akkor válik problematikusná, ha valaki el akar szakadni a közösségtől, vagy ha a közösséghez tartozásának több egymással ellentétes jelentésű, de egyaránt érvényesnek tartott definíciója terjed el. E probléma megtárgyalása azonban messze túlmutat írásom céljain.

17 J. Leibowitz: *Jehadut, Ám Jehudi, Medinat Jisráél*. Soken, 1979. 29-30. o.

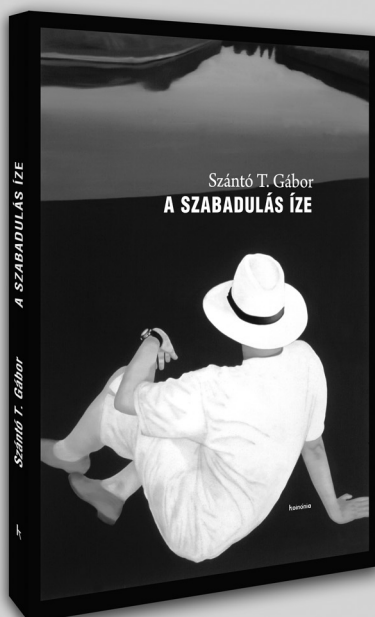
18 u.o. 29.o.

19 u.o.

20 u.o. 30. o.

21 A Leibowitz féle szabadság felfogás forrásának részletes elemzését és kritikáját lásd: J.J. Ross: *Avodát Hásém keVitu sel Chérut*, in: *Jesájahu Leibowitz: Olámo veHáguto*, (szerk.: Avi Sagi), 130-147. o.

22 Nem úgy, mint a rabbinikus forrásokban, Leibowitz számára csak az önkéntesen vállalt kötelesség bír vallási értékkel.

A Koinónia kiadó gondozásában megjelent

Szántó T. Gábor

új verseskötete

A szabadulás íze

Keresse a könyvesboltokban!

- Írók Boltja (VI. Andrássy út 45.) Ulpius (XIII. Pozsonyi út 23.)
 Láng Téka (XIII. Pozsonyi út 5.) Kabbala könyvesbolt (XIII. Hollán Ernő u. 25.)
 Biblical World Gallery (VII. Wesselényi ut 13.)
 Művész mozi (VI. Teréz krt. 30.) Bálint Ház (VI. Révay u. 16.)
 Vince Kiadó üzletei: Klauzál 13 (VII. Klauzál tér 13.)
 Művészetek Palotája (MüPa) könyvesbolt (IX. Komor Marcell u. 1.)
 Izraeli Kulturális Intézet (VI. Paulay Ede u. 1.)
 Gondolat könyvesbolt (Bp V. Károlyi Mihály u. 16.)
 Holokauszt Emlékközpont (Bp IX. Páva u 39.)
 Libri hálózat nagyobb üzleteiben

„Azt hogy zsidó vagyok, mindenki tudja. De miért kellene mindig erről írnom?”

Faludy György költővel beszélget Dési János

Az természetes, ha az ember a nemzet nagy költőjéhez megy interjúzni, előtte hosszú listát készít a feltétlenül felteendő kérdésekről. És abban sincs semmi meglepő, hogy mindezt azonnal elfelejti, amikor háza kapujában találkozik a nemzet nagy költőjével, aki vagy tíz perccel a találkozó előtt odaállt, mert a kapucsengő nem működik. Közben felfelé bakatnak a lépcsőn a riporter rádöbben, hogy sokkal jobb, ha hagyja a beszélgetést folyni a maga útján. Faludy György ugyanis első osztályú csevegő, aki ontja a jobbnál jobb anekdotákat. Kár lenne rossz kérdésekkel megzavarni.

Elsőként az AB Független Kiadónál szamizdatban megjelent életrajzi *Po-kolbéli víg napjaim* című könyvet adom oda neki, hogy dedikálja. Közben a tollat keresi, kérdezi meg:

– Á, ismeri ennek a könyvnek a történetét?

– *Nem, de szívesen meghallgatom.*

– Nagyon mulatságos. Úgy kezdődött, hogy Demszky Gábor (az AB Kiadó akkori vezetője – a szerk.) kint járt nálam Torontóban és kérte tőlem

ezt a könyvet, amit angolul olvasott.

– *Angolul írta ezt a könyvet?*

– Félig-meddig. Angol közönségnek készült, nem magyarnak. Amikor 1960-61-ben írtam, reményem sem volt arra, hogy valaha magyarul megjelenhet. A

magyar kézirat egy része el is veszett, úgyhogy sokat újra kellett írnom belőle. Amikor elkészültem, már csak az a nagy kérdés maradt, hogyan juttassam el Pestre. Kaptam egy üzenetet, hogy küldjem el a budapesti amerikai követségre. Szép nagy csomag, nyolcszáz oldal. Pestem egy barátunkat küldtük érte. Ahogy ment a követségre, észrevette, hogy a titkosrendőrök követik. Hazament és otthon készített 12 hasonló csomagot és megkérte 12 barátját, hogy segítsen. Aztán újra elindult a követségre. Természetesen, ahogy a Szabadság téren átvágott, látta, hogy a titkosrendőrök egy autóval követik. Felszaladt a követségre, jött ki a csomaggal, a detektívek utána az autóval. Berohant a házba, ahol lakott, a detektívek kiszálltak az autóból és utána futottak, hogy elkapják. De abban a pillanatban megjelent 12 ember, mindegyikük éppen olyan pakkal a kezében, amelyet kerestek. Na, akkor feladták a rendőrök.

– *Mindez már a nyolcvanas évek második felében történt?*

– 1987-ben jött ki ez a kötet.

Előtte jelent meg több kiadásban a Villon könyvem. Annak rengeteg kalózkidítása volt. Például egy nagyon szép, amit Miskolcon csináltak. Minden szerepelt benne a nevet kivéve.

– *És miért éppen azt hagyták ki?*

– Az én nevemet 1956 után sokáig nem szabadott leírni. Még a Széchenyi Könyvtár katalógusából is kivették a könyveim céduláit.

– *Azért az szép, hogy ha a nevét nyilvánosan nem is volt szabad emlegetni, mégsem felejtették el itthon.*

– Amikor hazajöttem, nagyon féltem, hogy csak a 70 évnél idősebbek fogják tudni, hogy ki vagyok. Úgyhogy nagy élvezet volt, amikor az első előadásomat tartottam Szegeden. Bár úgy indult, hogy a város vezetője – a nevét már elfelejtettem – egy rohadt, kijelentette, hogy amíg ő ott van, én nem nyithatom ki a pofámat Szegeden. Így mondta. Amire az egyetem rektora odaadta az auditorium maximumot. Este nyolckor kezdődött az előadás, és vagy egy negyed óráig tartott, amíg egyáltalán be tudtam jutni, annyian jöttek el. S bár ötven percnél nem szoktam tovább beszélni, éjjel egyig tartott az előadás.

– *Emlékszem az 1988-as első Jurta Színházbeli előadására, oda se nagyon lehetett beférni.*

– Nagy öröm volt számomra, egyrészt, hogy nem felejtettek el, másrészt, hogy sok fiatal jön el meghallgatni. Ma is, bárhol tartok előadást az

országban, a közönség legalább harmnegyede fiatal.

– **Akkor elégedett az élettel?**

– Ami a személyes sorsomat illeti, teljes mértékben. Nem gondoltam volna, hogy hazajöhetek még egyszer. Emigrációs barátaim többsége ezt már nem érte meg. Ám a világ sorsát meglehetősen reménytelennek látom. A környezet megállíthatatlanul pusztul, és a népességgrobbanással sem tud senki mit kezdeni. Fiatal koromban azt gondoltuk, hogy ha Hitlert és Sztálint sikerül legyőzni, akkor minden rendben lesz. Akkor „csak” Sztálin, Hitler, no meg Horthy volt a probléma. És mindaz a mocskok, amit a harmincas években ránk zúdítottak.

– **Mi volt a fő baj azokkal a harmincas évekkel?**

– Kicsit messzebből kezdem, de egy jellemző példával: emlékszem, amikor Horthy bevonult a katonáival – román fedezet alatt – Budapestre, mi is ott álltunk a nagyapámmal a tömegben a Gellért Szálló előtt. És Horthy utasította a katonáit, hogy szálljanak le a lovakról, járművekről, forduljanak meg és pisáljanak. Mindenki láthassa, hogy ők megvetik a bűnös várost. Fölszámolták a demokratikus intézményeket. Aztán a német szövetség. Az irodalomra is rámasztak. Persze az igazi írók, Móricz Zsigmond, Karinthy Frigyes, Tersánszky Józsi Jenő – és sorolhatnám még hosszan tovább – mind ellenzéki maradt. Amit azért eltűrték. A jobboldali írókat pedig elmosta az idő. Bár már akkor sem értek sokat. Talán az egyetlen Szabó Dezsőn kívül, aki azért szintén egy kétséges figura volt.

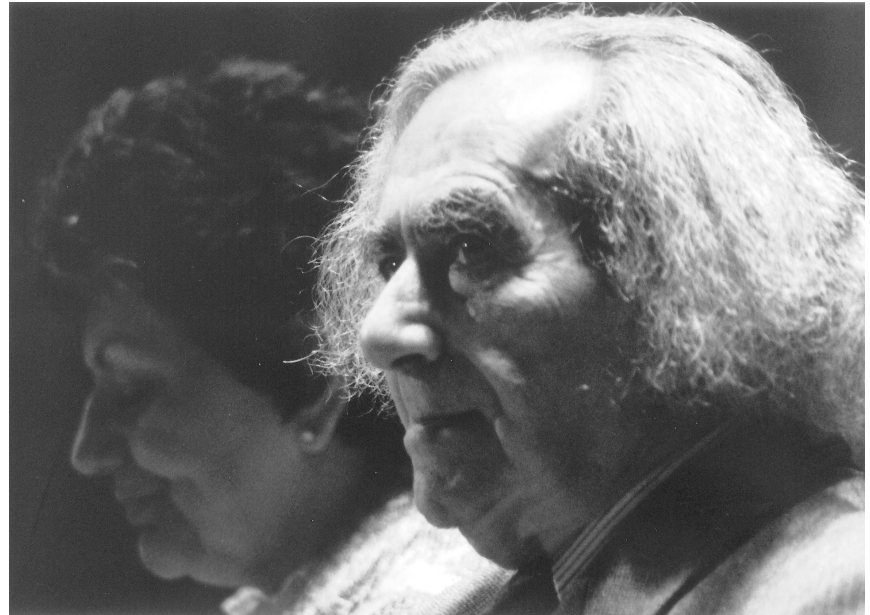
– **Azért Szabó Dezső meglehetősen sikeres író volt.**

– Igen is meg nem is. Kétségtelen, ő volt a kurzus lelke, bár aztán ellene fordult. S a végén egész tisztességesen viselkedett. De abból, amit írt mi maradt?

– **Talán csak az Elsodort falu, bár azt hiszem ma már azt is kevés ember tudja végigolvasni.**

– Mindig azt mondták róla, hogy az egy zsidóellenes mű, holott román- és magyarellenés. Még azt sem tudták, hogy mit olvasnak.

– **Írja a Pokolbéli víg napjaim című könyvében, hogy a népi-urbánus vi-**

tábol mindig is igyekezett kimaradni. Elhitték a kollégái ezt Önnek?

– Persze próbálnak mindenkit beskatulyázni. Az ember hiába igyekszik. Én annyit mondtam, irodalmi köröktől mindig távol tartottam magam.

– **A népi-urbánus vita a zsidó-nem zsidó ellentétnek volt az eufemisztikus megfogalmazása.**

– Részben. De azért ennél összetettebb a dolog. Nem hiszem, hogy Tersánszky valaha azt mondta volna magáról, hogy ő vidéki. Vagy a faluról első riportokat író Kovács Imre soha nem állt ködös parasztelképzelések oldalára. Persze voltak, akik nagyszájúan pofáztak, mint Erdélyi József.

– **Aki 1938-ban megírta Solymosi Eszter vére című hírhedt versét.**

– Emlékszem, Nagy Lajossal ültem a kávéházban a vers megjelenése után, s amikor Erdélyi oda akart ülni az asztalunkhoz, Nagy Lajos rászólt: „Ide többé nem ülsz le.” Mire Erdélyi sértődötten azt felelte: „Mi az, Lajos, te is elárultál minket?”

– **A zsidóság a költészetében sohasem foglalkoztatta. Legfeljebb csak az élet nagy pillanataiban. Találtam egy versét, az Újszülött fiamhoz címűt (ez a Szombatban is megjelent), amelyben azért szót ejt az ősrökről. Egyébként nem érdekelte a dolog?**

– Persze, hogy nem érdekelt.

– **Miért persze?**

– Arany János talán mindig arról írt, hogy mi a kapcsolata a nagyszalontai ősrökkel? Ez nem egy verstéma. Azt,

hogy zsidó vagyok, mindenki tudja. De miért kellene mindig erről írnom?

– **Mit jelent a zsidósága az életben? Jó, rossz, nem számít?**

– Bizonyos mértékig örülök neki. Mert az embert egy olyan népbe osztja be, amely rendkívül régi kultúrával rendelkezik – még ha annak nem minden részét ismerem el a magam számára. Az utolsó százötven évben kevés nép járult olyan nagymértékben hozzá a civilizáció fejlődéséhez, mint a zsidó. Borzasztóan örültem, amikor a zsidó állam megalakult. Bár most egy kissé meg vagyok rettenve. Továbbra is a zsidó emigráció alkotja a szellemileg fontos dolgokat, Izraelben pedig nem nagyon születtek ilyesmik. Amerikai támogatással sikerült fenntartani az egészet. Bár soha nem jártam ott, nem volt annyi pénzem, hogy elutazzak, sokat tudok az országról. Egyébként a másod-unokatestvérem volt hosszú ideig Jeruzsálem polgármestere.

– **Teddy Kollek?**

– Igen. Ugyan személyesen soha nem találkoztunk, de azért kölcsönösen számon tartjuk egymást.

– **Ugorjunk vissza a múltba. Életrajzi könyvében számtalan okot említ, miért érezte úgy, hogy 1938-ban el kell mennie Magyarországról. Az okok között nem szerepel, hogy attól tartott volna, zsidósága miatt üldözni fogják.**

– Akkoriban azt mondták az emberek, hogy maradj itt. Cs. Szabó Laci

megígérte, ha bármi történne, akkor ő megvéd.

– **Elhitte?**

– Ő elhitte. Én nem, hogy sikerül neki. Persze, amit kérdez, az is egyik oka volt, hogy elmentem. Csak hogy érzékeltessem Önnek a helyzetet: 1939-ben azt mondtam egy unokatestvéremnek Párizsban, hogy maradjon ott, különben agyon fogják ütni. Azt felelte: „Hülye vagy, tényleg azt hiszed, hogy a nácik Magyarországra is eljutnak?”

– **Miért bizakodtak ennyire az emberek? A zsidótörvényeket ne is említsem, ott volt Solymosi Eszter vére. Abból látható, a zsidóellenesség a közhangulatban is ott volt, nemcsak a politikában.**

– Nem hitték el az emberek, hogy mindez megtörténhet. Amikor még Horthy kártyapartnerei között is előfordultak zsidók.

– **És a numerus clausus 1921-ből?**

– Akkor azt gondolták, hogy Horthyt csak a katonái kényszerítették erre. Ami persze nem igaz. Ha egy zsidónak azt ajánlotta egy ember: gyere, menekülj – akkor a szemébe röhögött. Nem hitték el, hogy valami bajuk lehet. Hozzá tartozik persze, a lapok nem nagyon írták meg, mi történik Németországban. Félték a betiltástól. Talán a Népszava volt az egyetlen, amelyik próbált beszámolni a Kristályéjszakáról.

– **Sok rokonát elvitték és megölték Auschwitzban, a húgát Kun páterék**

lőtték agyon a Dunaparton. Milyen érzés volt a háború után mindennek a tudatában visszajönni?

– A húgomat éppen ebből az épületből vitték el, ahol most élek. Akkor ez nyilas ház volt. Itt a Margit híd lábánál lőtték agyon.

– **Az ablakból éppen odalátni.**

– Egyenesen oda. Amikor hazajöttem, úgy gondoltam, minden megváltozott. Különben is, a magyar nácik sohasem kerültek többségbe. Nézze csak az irodalmat, Féja Géza, Erdélyi Józsefen – aki nemcsak költőnek, embernek is jelentéktelen volt – és még néhány nagyszájon kívül – alig tartottak velük. Sőt, az igazi írók mind náciellenesek maradtak. Fogadjunk, hogy nem tud egyetlen náci költőt sem említeni.

– **Biztos lenne, aki erre azt feleli, hogy hát persze, mert az iskolában ideológiai okokból nem tanították őket.**

– Nincs is kiket. Gyengék voltak. Amikor először hazajöttem, mint már mondtam, abban bízunk, megváltoztak a dolgok. Nem ismertük a jaltai szerződést, abba a hitbe ringattuk magunkat, hogy az orosz megszállás hamar véget ér. Egy évet kibírunk, mondtuk. Aztán, amikor 1945 áprilisában először bevittek az ÁVO-ra, kezdtem érezni, hogy nincs rendben minden.

– **Miért vitték be?**

– Mert ledöntöttük Prohászka Ottokár püspök szobrát.

– **Miért zavarta Prohászka ennyire?**

– Például az antiszemitizmusa. Megjegyzem, nemcsak engem, de még a pápát is zavarta. A fő ok azonban az volt, hogy barátomat, Károlyi Mihályt gúnyolta, születési hibáját felemlítve farkastorkú gazembernek nevezte. Gyűlölte Károlyit. Horthyék viszont Károlyi elleni bosszúból éppen az ő palotájának kertjében állíttatták fel a szobrát. Károlyi, miután hazajött, háromszor is kérte az érseki helynököt, hogy az ő költségére távolítsák el a szobrot. De nem tették meg. Egy év várakozás után Károlyi megkért, döntsem le a szobrot.

– **Miért gondolta Károlyi, hogy a szobordöntögetéshez is jól ért?**

– Barátok voltunk, tudta, hogy én vállalkozó szellemű vagyok. le is döntöttük a társaimmal. Másnap bevittek a rendőrségre. Kértem a feleségemet, telefonáljon Tildy Zoltán köztársasági elnöknek, szabadítsanak ki. Mire beértem, Péter Gábor már megkapta az értesítést, úgyhogy amikor meglátott, azt mondta: szervusz, gyere velem reggelizni.

– **Ismerték egymást rég?**

– Akkor találkoztunk először. Azt feleltem, hogy nem megyek veled reggelizni, de el sem megyek, amíg azokat a fiúkat el nem engedik, akikkel együtt döntöttük le a szobrot, és akiket szintén bevittek. Elengedték őket, s újra hívott reggelizni. Megint azt válaszoltam, hogy nem. Mire ő: „Fogsz te még itt reggelizni?”. Igaza lett. Mikor néhány évvel később összeverve, rongyosan, véresen becipeltek elé a fogdából, azt mondta, nem engedünk ki, itt fogsz megdöglenni, mert hülyékre nincs szükség. – Miért lennék én hülye? – kérdeztem. Mert hazajöttél Amerikából – válaszolt a kommunista titkosrendőrség főnöke.

– **Őn arról híres, hogy a legnehezebb helyzetekben, a „pokolban” is írt verseket. És mostanában?**

– Recskén például a saját vigasztalásomra írtam verseket. Csak az volt a baj, hogy én voltam a kézirat. Fejben. Mi lesz, ha én már nem leszek, miként maradnak meg a versek? A fogolytársaim így aztán megtanulták, amit írtam. Ma is írok, persze. Mit is csinálnék. Most jelent meg egy kötetem: La

Fontaine versfordítások, Marc Chagall rajzaival.

– *A könyv fülszövege szerint Ön élő klasszikus. Milyen élő klasszikusnak lenni?*

– Nézze, ha nem volna annyi fiatal, aki szeret és felkeres, akkor szégyellném. De így nagy öröm.

– *Látom, ennyi év és ennyi könyv után még mindig tud örülni egy újnak.*

– Hajaj. Nagyon. Nézze meg, ez is milyen szép. És jól fogy. Tudja, én arra számítottam, hogy hatvan éves korom körül meghalok és marad utánam ötszáz oldalnyi vers. Most már ezernél tartok, és lassan kínos ennyit az utókorra hagyni. Mit csinálnak majd vele?

– *Azért a kortársai egykor nem voltak mind elragadtatva Öntől. Radnóti naplójában például azt írja „Faulud Györgyöt, mint irodalmi jelenséget, én sem szívlelem...” Mennyire zavarta az ilyem vélekedés?*

– Engem nem zavart, a kortársakat zavartam én. Tudja, amikor a régi, liberális, harmincas évekbeli Magyar Hírlapba elkezdtem írni, szombat este 11 körül, és amikor jött ki a nyomdából a vasárnapi lap, mindig várták már néhányan az utcán, s azonnal a melléklet első oldalára lapoztak, ahol az én verseim jelentek meg. Nagy boldogság volt látni, csak éppen a költőbarátaim otthagytak miatta.

– *Arra céloz, hogy Radnóti irigy lett volna Önre?*

– Nem szerettük Radnótit, gyenge költőnek tartottuk, nem hittük, hogy lesz belőle igazi. De végül 1941-től, nagyszerű lett.

– *Ugorjunk megint egyet. Az unokái Angliában élnek. Mit szólnak ahhoz, hogy a nagyapjuk magyar költőként „élő klasszikus”?*

– Azt hiszem, különösebben nem foglalkoztatja őket. A fiam két éves volt, amikor odakerültünk, a felesége angol. Az unokáim már nem tudnak magyarul. Egyébként a nagyobbik fiú-unokám, aki 14 éves, híresség, sokat írtak róla a lapok, mert az egyik legfiatalabb, aki valaha Cambridge-be járt. Művészettörténetet, teológiát, filozófiát hallgat. A 11 éves unokám is nagyon szép és kedves lány. A verseimet azonban legfeljebb angolul tudják elolvasni.

KEMÉNY ISTVÁN

Szégyenlő

Hogyan találkoztál a zsidósággal? Mit jelent neked az, hogy zsidóság? Ezt a két kérdést kapartam le egy cetlire a kagylóval a fülemből. Hogy körülbelül ezekre válaszoljak, mint nem zsidó. Ideges lettem. Először is maga a ság-ság képző idegesít. Kenetes, hülye magyar szavakat csinál fontos magyar töszavakból. A magyarság szó -ság-jától a falra mászom. (Bár nem mindig. Úgy például, hogy Az én magyarságom, úgy nem!) Egy egész népet ellátni a ság-ság-gal azt jelenti, hogy az illető nép idegenek tengerében küzd a pusztá megmaradásáért. Áldozat. Mártír. Vesztes. Mindenki csak ellenünk! Tudjuk ám jól, mit akartok velünk! A zsidókat se kíméli ez a képző.

Zsidók! Úgy nőttek fel, hogy mindig is betegesen érdekeltek. De van bennem két feltételes reflex, amik megesznek másfél oldalt, hiába jut annyi minden más az eszembe a zsidókról. Az egyik reflexem: lesni őket. Hogy ki a zsidó például a tévében. Adott esetben össze tudok vigyorogni egy vadidegen antiszemitával, és értjük egymást. Ez van. Aztán lesül a bőr a pofámról kettőnk helyett. (Lehet, hogy neki is.) Éppen ezért a rejtett zsidózást is felismerem. Nem csak az ilyen félmondatokra vagyok érzékeny, hogy én nem vagyok antiszemita, de... Hanem a félszavakra, hangsúlyokra is. A másik reflexem, hogy ettől a tonnás szótól (zsidó!) egy pillanat alatt felelős értelmiségivé kéne válnom. Ez a reflexem éppúgy idegesít, mint az előbbi. Szóval ismerem azt a vegyes érzést, ha egy felelős értelmiséginek mindenről Mórícka jut az eszébe.

Aki vágott már át fürdőgatyában a nudistáknak fenntartott partrészen, az megért. Megyek, megyek, igyekszem könnyedén járni, nem sütöm le a szemem, meg is pihentetem egy-egy lánynon, de csak pillanatokra. A fejemet nem forgatom nagyon,

nem teszek úgy, mintha a pomázi hegyekben gyönyörködnek. Így adom meg a kellő tiszteletet választott játszótársaimnak, a nudistáknak. A parton odébb a textiles strand van, onnan jövök, és erre van a jobbik halsütő. Ezt a meztelenek is tudják, nyilván az is benne van a paklijukban, hogy oda megyek. Én magamat nem áltatom a jobbik halsütővel, noha tényleg oda megyek, és tíz perc múlva tüntetően erre is fogok visszatérni négy nagy hekkkel a kezemben. De a nudisták se ma kezdték a szakmát. Láttak ők már karón varjút. Kukkolónak tartanak. Az is vagyok. A halsütő ennek ellenére javít a renomémon, mert kizárni mégsem lehet a lehetőséget, hogy tényleg csak a sült halak érdekelnek. És mindeközben biztosra veszem, hogy az egész part engem bámul. Rossz álmom.

A legegyszerűbb megoldás az volna, ha nem is jönnék erre. De – ide ígértem magam szombatra. A második legegyszerűbb, ha meztelenül mennék végig a nudisták között, na de hát én valahogy – nem vagyok meztelen! Soha nem is voltam! A harmadik megoldást választottam. Most itt ülök 2001 kora tavaszán az Omszki tó partján, előttem a számíttógép. Ideges, hűvös szél fúj a pomázi hegyek felől. Borzolja a vizet. Én itt vagyok, és sehol egy nudista.

Megjelent a Szombat 2001 májusi számában. A szerző folyóiratunk fiatal írókhoz intézett körkérdésére válaszolt. (A szerk.)

UNGVÁRY KRISZTIÁN

A titkos kapcsolat

Bosnyák Zoltán az ÁVH fogságában

Az alábbiakban közölt dokumentum a magyar antiszemitizmus egyik legviszatasztóbb alakjának, Bosnyák Zoltánnak tollából származik.¹ Bosnyák tanárképző főiskolát végzett és Méhely Lajos hatására kezdett el foglalkozni zsidóellenes cikkek írásával. Nevéhez fűződik az Endre Lászlóval közösen működtetett „Kártékony Rovarellenes Egyesület”, a későbbi Zsidókutató Intézet megalapítása. Bosnyák már-már grafomán energiával ontotta magából a zsidóellenes cikkek és könyvek sorozatát, fő publikációs évében 1938-ban hat kötetet jelentetett meg. 1944 májusában ő lett az intézet hivatalos lapjának, a „Harc” című, fejlécén üstökösként alázuhánó, repedező Dávid-csillagot ábrázoló szennylap főszerkesztője.

Bosnyák 1945-ben alámerült és 1950-ig Erdélyben álneven bujkált. Az íráskényszer azonban nem hagyta nyugodni, a romániai magyarság elnyomtatásáról írt cikkeket, amelyeket a nyugati magyar emigrációnak juttatott el. Ez lett a veszte: a román hatóságok leplezték és a Duna-deltában eltöltendő kényszermunkára ítélték, majd néhány hónappal később, 1951 februárjában kiadták a magyar hatóságoknak.

Bár Bosnyákot távollétében 1946-ban már jogerősen elítélték, érthetetlen módon nem hajtották rajta végre a halálos ítéletet. Bizonyára az ÁVH is felismerte a „szakember” tehetségét és felhasználhatóságát. Az előkészítési szakaszban

lévő koncepciók perekhez nem jött volna rosszul egy antiszemita szakértő, különösen, mivel a szovjet vezetésben is komoly hajlam mutatkozott a cionista ellenségkép újjáélesztésére. Ekkoriban került sor számos külföldi érdekeltségű cégek-nél dolgozó állampolgár ill. a Joint magyarországi igazgatójának tartóztatására is. Bosnyák ezért majdnem egy évig az ÁVH „vendégszeretetét” élvezhette. Egy bizonyos miniszter utasítására, aki vele személyesen is tárgyalt (az iratokból a személy neve nem rekonstruálható) Bosnyák papírt és időt kapott arra, hogy munkatervet készítsen zsidó témái kibontásához. A munkaterv imponáló, többéves programot tartalmazott: a (Bosnyák szellemi irányítása alatt) tervezett „Magyar Antifasiszta Intézet” keretein belül. Emellett Bosnyák „Az Államvédelmi Hatóság Tudományos Kutató Intézetének” felállítását és megszervezését is felajánlotta. Az imponáló tetterővel és alkotókészséggel rendelkező szerzőre azonban már nem volt szükség, Bosnyákot 1952. szeptember 7-én felakasztották. A kommunista rendszer maga is kitenyészette azokat a szellemi bűnözőket, akikre szüksége volt és akik néhány hónap múlva maguk láttak hozzá a zsidóellenes per megrendezéséhez.

Tárgy:
Bosnyák Zoltán
sajátkezű feljegyzése

Feljegyzés
Budapest, 1951. október 31.

Tisztelettel hivatkozva kihallgatásom során a Miniszter úrtól kapott engedélyre az alábbiakban egészen röviden

és vázlatosan körvonalazom szellemi téren (politikai és ideológiai közírás stb.) esetleg kifejtendő munkásságomra vonatkozó javaslataimat.

Bevezetőben hangsúlyozni szeretném, hogy miként az államvédelmi Hatóság előtti eddigi egész magatartásomat, úgy e soraimnak is minden szavát a legteljesebb nyíltság és őszinteség hatja át. Nincsenek hátsó gondolataim, rejtett számításaim, mindent egy lapra tettem fel. Hiszek a szocializmus erejében, jövőjében, győzelmében és a világot átforgató történelmi küldetésében.

A múltammal már régen szakítottam és ez a szakítás nem volt nehéz. Abban a pillanatban bekövetkezett, amikor rájöttem arra, hogy a nagytőkés és nagybirtokos osztályok ideológiai kiszolgálója voltam csupán. Az összeomlott, megsemmisült régi világgal, a fasiszmus világával én tulajdonképpen semmit sem veszítettem. Nem volt sem vagyonom, házam, birtokom, nem volt nagy fizetésem, jövedelmem, magas állásom, címem vagy rangom. Nem kaptam ettől a világtól egyebet, mint nyomorúságos tanári fizetésem, ezzel szemben mindent odaadtam neki; összes szellemi energiámat, tudásomat, minden időmet és képességemet. Tulajdonképpen egész életemben szenvedélyesen gyűlöltem azt a politikai, társadalmi, gazdasági rendszert, a polgári kapitalista rendszert, amelyben a pénz, az arany, a részvény volt a mindenható úr, a profit volt a bálvány, ahol spekulációval hatalmas vagyonokat lehetett összeharcsolni, mindent el lehetett érni, de becsületes, verejtékes, építő és teremtő fizikai vagy szellemi munkával semmit. Az én világom, amelyik után vágytam, az alkotó munka világa volt, egy olyan világ, amelyikben egyedül és kizárólag a munka az egyetlen és igazi értékmérő. Elmondhatatlanul fájt nekem, amikor

Megjelent a Szombat 2002 márciusi számában.

az utóbbi években láttam magam körül ennek a világnak a megvalósulását, beteljesülését, de múltam miatt én ennek az új világnak a felépítéséből ki vagyok rekesztve. Sokat töprengtem azon, miképp találhatnék kivezető utat szerencsétlen helyzetemből. Sokszor gondoltam arra, hogy felfedve hollétemet a Párt valamelyik vezető személyiségéhez intézett beadványomban őszintén feltárom múltbéli hibáimat, tévedéseimet, benső, lelki vívódásaimat, a szocializmushoz vezető megtérésemet és helyet kérek az új világrendet építő munkából. De soha nem volt elegendő akaraterőm és bátorságom e szándékaimat tettekre váltani.

Az illegalitás nehéz és hosszú évei alatt alaposan és behatóan tanulmányoztam a szocializmus elméletét és irodalmát az utópiáktól egészen a legújabbakig. Elsősorban Marxot, Engelst, Lenint és Sztálint. E tanulmányaim során egy eddig csak felszínesen ismert új és ragyogó világ képe bontakozott ki előttem és úgy érzem széleskörű ideológiai felkészültségre tettem szert, ám ennek a világnak kapui – mindeddig azt hittem – örökre zárva vannak előttem. Minderről természetesen Miniszter úrnál történt kihallgatásomkor kellett volna azonnal beszélnem. A kihallgatás azonban engem váratlanul és meglepetésszerűen, fáradt és kimerült idegállapotban ért.

Az utóbbi időkben engem csupán két kérdés foglalkoztat: a várható ítélet és családom, gyermekeim sorsa és jövője. Zárkózott természetű és lélektanilag nagyon is érthető belső gátlások is akadályoztak abban, hogy őszintén és húzódozás nélkül feltárjam belső vívódásaimat és töprengéseimet. Nagyon nehéz az embernek szemtől-szembe beismernie hibáit, beszélnie világnézeti tévedéseiről és vallania megtéréséről. Úgy érzem a kihallgatásom igazi értelmével és céljával csak utólag jöttem tisztába. Ahelyett, hogy gátlás nélkül feltártam volna vágyaimat, reményeimet, szándékaimat és terveimet, attól való félelmemben, hogy ilyen megnyilatkozással esetleg nevetséges helyzetbe kerülök, határozatlan, tartózkodó és nem meggyőző magatartást tanúsítottam. Csak utólag villant meg bennem a halvány reménysugár. Hátha mégis visszatérhetek a proletariátushoz, oda,

ahonnet származom, hátha mégis megnyílik az út az én számomra is, a szocializmust építő világ felé. Hátha megbocsátható a múltam és pozitív alkotó munkával, tollal és írással legalább részben jóvá tehetem múltbéli hibáimat és tévedéseimet.

Miniszter Úr! A szocializmus felé vezető utat érzésben és gondolkodásban, szívben és észben már megtettem, még egy végső és döntő lépésre van szükségem csupán, de ezt már Miniszter úr hozzájárulásával és segítségével tudom megtenni. Minderről azonban nem szakvakkal, hanem tettekkel szeretnék bizonyosságot tenni és ezért a következőkben áttérek javaslataim vázlatos ismertetésére.

I.

Abban az esetben, ha felügyelet és őrizzet alatt állva ugyan, de a külvilággal mégis bizonyos kapcsolatban állhatnék, a következő munkálatokra gondolok:

- 1.) Közlőirő, újságírói tevékenység a napi sajtóban és más időszakos lapokban, antifasiszta, antiimperialista irányban, a szocialista, kommunista építő munka szellemében és érdekében.
- 2.) Magyar Antifasiszta Intézet felállítása, szervezése és vezetése, vagy más vezetése alatt az intézet munkájában való közreműködés. Tudomásom szerint Moszkvában már régóta működik egy ilyen intézet, de nálunk még nincs. Meggyőződésem szerint nálunk is feltétlenül szükség van rá. Feladata egyrészt tudományos, másrészt tájékoztató, felvilágosító, pontosabban propaganda irányú lenne. Ez az intézet vezetné, szervezné a fasiszmus mindenfajta ideológiai csökevénye (antiszemizmus, sovinizmus, klerikalizmus stb.) és az imperialista hírverés elleni tömegfelvilágosító harcot. Tudományos téren az intézet feladata lenne a negyed százados magyarországi fasiszta korszaknak marxista tudományos módszerrel való legbehatóbb elemzése és kritikája. A Magyar Antifasiszta Intézet állandó szoros kapcsolatban állna valamennyi külföldi hasonló célú vagy jellegű intéz-

ménnyel, továbbá az összes külföldi antifasiszta irányú mozgalmakkal és szervezetekkel. Ezek tevékenységére, működésének módozataira, eszközeire vonatkozó leg részletesebb tervet bármikor elkészítem. Ha tudtomon kívül ilyen intézet már létezne nálunk, készséggel bekapcsolódnék annak munkájába.

- 3.) Egy kifejezetten antifasiszta irányú képes hetilap (új Harc vagy más néven) megindítása és szerkesztése, vagy a szerkesztésben való közreműködés. Ez a lap egyszersmind az Antifasiszta Intézet lapjaként is szerepelhetne. Mindenesetre hathatósan elősegíthetné az intézetnek a tömegek antifasiszta szellemű befolyásolására irányuló törekvéseit. Egy ilyen irányú hetilap tartalmára, összetételére, anyagára és szerkesztésére vonatkozó részletes elgondolásaimat bármikor írásba foglalom.
- 4.) Az Államvédelmi Hatóság Tudományos Kutató Intézetének felállításában és megszervezésében való közreműködés. Külföldi hasonló intézmények ismeretében hozom javaslatba egy ilyen intézet felállítását. Az ÁVH Tudományos Kutató Intézete a legmesszebbmenően segíthetné elő a Hatóság szorosan vett vizsgálati, nyomozati és elhárító munkáját, elősegíthetné az 5 éves tervek megvalósítását és jelentősen gyarapíthatná az ország művelődési és tudományos birtokállományát. A Tudományos Kutató Intézet felállítására, szervezésére és működésére vonatkozó részletes javaslatokat is nyomban elkészítem, amint erre felhívást kapok.

II.

Abban az esetben, ha csakis a külvilágtól teljesen elkülönítve, zárt intézetben elhelyezve dolgozhatnék, természetesen csupán elméleti, irodalmi, tudományos jellegű munkásságról lenne szó. Erre az esetre az alább következő ideiglenes munkatervet állítottam össze:

- 1.) Vallomásaim és tévedéseim (300-400 oldal) Önéletrajz és önkritika, egyben társadalomrajz és társada-

- lomkritika. Hogyan sodródtam el a proletariátustól, hogyan lettem a fasiszmus és antiszemitizmus egyik ideológusává, milyen élmények, tapasztalatok, tanulmányok és belső vívódások után jutottam vissza a szocializmushoz; Világnézeti tévedéseimnek mennyiben és mikor voltam magam az oka és mikor, mennyiben volt az oka a politikai, társadalmi rendszer, amelyik uralkodott az országban. A fasiszta korszak különböző világnézeti jel-szavainak, politikai áramlatainak és törekvéseinek (ellenforradalom, keresztény nemzeti irányzat, arany-középút, konszolidáció, neonacionalizmus, revizionizmus, fajvédelem és a különböző magyarországi náci mozgalmak) beható elemzése és bírálata. A faji antiszemitizmus és a politikai fajelmélet szakszerű, tudományos kritikája. A fasiszta korszak különböző politikai pártjainak, társadalmi szervezeteinek és ezek vezető személyiségeinek ismertetése, ahogyan én láttam őket. Végül a különböző társadalmi osztályok (a proletariátustól az arisztokráciáig) helyzete, szerepe és magatartása, egymáshoz való viszonyuk és egymással vívott harcuk a fasiszmus korában.
- 2.) Az antiszemitizmus igazi okai Magyarországon (körülbelül 300 oldal) Az antiszemitizmus általános elmélete és kritikája. Történelme vázlatosan, lélektana, válfajai. Marx, Bebel, Freud és mások nézetei. Az utolsó száz év magyarországi antiszemita mozgalmainak társadalmi, gazdasági háttere. E mozgalmak marxista módszerekkel való beható és részletes elemzése. Osztályharc és antiszemitizmus.
 - 3.) A középosztály árulása (kb. 200 oldal) Marxista osztályelmélet. Az osztálytagozódás társadalomtörténeti vázlata. Osztályok kialakulása a kapitalizmus korában. A magyar társadalom osztályösszetételének kialakulása az utolsó száz évben. A középosztály, főleg az értelmiség társadalmi eredete, kapcsolata a többi osztályokkal, szociális és gazdasági helyzete, lelkivilága, kultúrájának színezete, politikai szerepe. Magatartása lefelé és felfelé, viszonya a nagytőkés és nagybirtokos osztályhoz. Politikai, társadalmi és történelmi felelőssége. Sorsa, helyzete és feladata a szocialista társadalomban.
 - 4.) A magyarországi plutokrácia igazi arca. A plutokratáknak, mint társadalmi rétegnek általános jellemzése. A tőkésosztály legfelsőbb vezető rétege. A magyarországi plutokrácia eredete és kialakulása, gazdasági hatalma, vagyoni ereje, közéleti szerepe, életstílusa, társadalmi magatartása, lélektani jellemzése, politikai befolyása. (250-300 oldal)
 - 5.) A finánckapitalizmus kialakulása és uralma Magyarországon. (kb. 300-400 oldal) A finánckapitalizmusnak, mint helyi és nemzetközi politikai, gazdasági tényezőnek általános jellemzése és meghatározása. A finánckapitalizmus kezdete Magyarországon. Hogyan terjesztette ki befolyását és hatalmát a pénztőke az egész magyar gazdasági életre. Nemzetközi érdekeltségek és a magyarországi finánckapitalizmus közötti kapcsolatok.
 - 6.) Marx-Lenin-Sztálin. A szocializmus útja az elmélettől a megvalósulásig. Összehasonlító tanulmány arról, hogy a Marxtól nyújtott elméleti alapokat miként fejlesztette tovább Lenin és miképp kezdeményezte a marxista elmélet gyakorlati megvalósulását. Végül a Marx és Lenin által nyújtott elméleti alapokat miként egészítette ki Sztálin és hogyan juttatta el a Lenintől kezdeményezett megvalósítást a végső beteljesülésig. (200 oldal)
 - 7.) Feudalizmus és kapitalizmus = arisztokrácia és plutokrácia. Hogyan uralta ez a két társadalmi osztály az utolsó fél évszázadban Magyarországot. Milyenek voltak uralmi módszerei, milyenek voltak ennek az uralomnak politikai, társadalmi hatásai és következményei. Milyen volt a két osztály egymáshoz való viszonya. (kb. 250 oldal)
 - 8.) Berlin – Moszkva – Peking. Geopolitikai és társadalom lélektani tanulmány a Szovjetunió körül tömörült államok anyagi erejéről és szellemi világnézeti magasabbrendűségéről. (100-150 oldal)
 - 9.) Épül a csatorna! Riportszerű beszámoló a romániai Duna – Fekete tenger közötti csatorna építési munkálatainál szerzett élményeimről és tapasztalataimról. (Kb. 100 oldal)
 - 10.) Egy ország újjászületése. Hat éves romániai benyomásim és megfigyeléseim összegzése. Részletes beszámoló arról, hogy milyen nagyszabású és mélyreható, politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális átalakulás ment végbe a Román Népköztársaságban. Külön fejezetben beszámoló a romániai magyarság helyzetéről és arról a döntő fordulatról, amely a románság és magyar nemzetiség közötti viszonyban beállott.
- Hangsúlyozni szeretném, hogy a fentebb ismertetett írói munkatervem csak ideiglenes. A felsorolt témákon kívül számos egyéb tárgy is foglalkoztat. A címek nem véglegesek, megfelelőbbekkel felcserélhetők. Magától értetődően eleve alávetem magam a szakszerű és pártszerű bírálatnak és e bírálatból eredő esetleges szükséges változtatásokat elvégzem, vagy elfogadom.
- Végül még egyszer tisztelettel rámutatok arra, hogy az I. és II. alatt felsorolt összes javaslataimat, vagy közülük bármelyiket a lehető legrészletesebben is kidolgozom, ha erre felszólítást és megfelelő lehetőséget kapok.
- Miniszter úr! Teljes mértékben tisztában vagyok azzal, hogy a jövőm és sorsom az ön kezébe van letéve. Éppen ezért tisztelettel arra kérem, hogy a személyemre vonatkozóan esetleg már meghozott döntését javaslataim és becsületes tiszta szándékaim ismeretében tegye újabb megfontolás tárgyává. Esetleg tegye lehetővé nekem még egyszer néhány percre, hogy magatartásom őszinteségéről szóval is bizonyosságot tehessek.
- Miniszter úr! Bizonyos lehet a felől, hogy ha egyszer kiléphetnék a nyilvánosság elé a demokrácia és a szocializmus ügye mellett, úgy bennem ez az ügy mindig egyik szerény, de fanatikus és hűséges, mindenképp felett pedig hálás harcosára találna. A munka lázában tűzében égek. Az elmúlt 6 év alatt nehéz és keserű szenvedélyek sűrűsödtek össze bennem; dolgozni szeretnék és

legfőképpen visszafizetni annak a kiszákmányoláson felépült, kapzsi, önző, hazug és képmutató társadalmi rendszernek és korszaknak, amely engem is csak kihasználta, félrevezetett és mostani helyzetembe beletaszított. A múltban állandó, súlyos anyagi gondok, életnehézségek közepette, a tanári munka mellett csak mellékesen tudtam közírói munkát végezni, írásaim éppen ezért felszínesek, összekapkodtak voltak. Ha most külső gátlásoktól, mindennapi nehézségektől mentesen, egyedül és kizárólag a szellemi munkában élhetnék, a múltbelinél százszor különb, tartalomra, minőségre étekesebb munkát tudnék végezni. Esetleg közírói, vagy közéleti tevékenységem Miniszter úr minden várakozását kielégítené, hanem messze fölüli is múlt. Tudom, hogy netalán jelentkezésem a mai közéletben az első pillanatban talán meglepetést és félreértést váltana ki, de egyetlen újságcikkkel mindent megmagyaráznék. És ha Eckhardt az Ébredők elnöke megtalálhatta az utat a new-yorki kapitalistákhoz, Zsolinzsky a fajvédők vezére a polgári baloldalhoz, Zsapka a turul-vezér a Szabadság a börtönből, ha a Német Népköztársaságban volt nemzeti szocialista vezetők dolgozhatnak az Egységpártban, én aki nem voltam reprezentatív közéleti személyiség, csak szürke ideológus, én miért nem találhattam meg az utat a szocializmushoz.

Ha Miniszter úr javaslataimat ez idő szerint nem tartaná keresztülvihetőkné, lenne egy igen tiszteletteljes kérés. Arra kérem Miniszter Urat, tegye lehetővé részemre ideológiai ismeretem kiegészítését és elmélyítését. Kérem, bocsáttassa rendelkezésemre a beadvány végén felsorolt könyveket, és adasson ki olyan rendelkezést, amelynek értelmében a zárt intézetben, ahol most vagyok és ahová később kerülök engedjék meg nekem az olvasást és tanulást. Miniszter úrnak egyetlen kézlegyintésébe kerül csupán a kérés teljesítése, nekem pedig legnagyobb örömet jelentené.

Javaslataimat és személyes sorsomat még egyszer a Miniszter úr jóindulatába ajánlva őszinte tisztelettel: Bosnyák Zoltán.

1 Az eredeti iratok jelenleg a Történeti Hivatalban (V-12779) találhatóak.

TATÁR GYÖRGY

A harag bölcse

(Jesajahu Leibowitz)

Vannak bibliai események és személyek, melyeket egészen addig nem értünk, míg nem találkozunk velük a valóságban. És persze megfordítva is: vannak, akiknek az életbeli szerepe nem világos, míg mozdulataik és szavaik rá nem mutatnak bibliai másukra. Ilyen ember volt Jesajahu Leibowitz, a Héber Egyetem biokémia tanszékének vezetője, s egyben az orvosi karon a neurofiziológia professzora. Izrael államának megalapításától a 90-es években bekövetkezett haláláig megszámlálhatatlan szenvedélyes vitának volt hol körülrajongott bajnoka, hol gyűlölettel övezett tárgya. Fékezhetetlen polemikus kedve nem kímélte sem az izraeli politikát, sem a kultúrát, sem a vallás hatóságait. Mint mélyen vallásos gondolkodó, folytonosan szemben állt a világi társadalommal, miközben sikerült maga ellen fordítania az egész ultraortodoxiát, amelyet a világi társadalmon való élőködése miatt támadott. A liberális értelmiség a magáéra vélt ismerni politikai állásfoglalásaiban, miközben az ortodoxia Tóra-hűségében hitte a sajátjának. Aztán egy újabb leibowitzi kirohanás, aminek nyomán gyűlöllői és rajongói megint szerepet cseréltek. Egyetlen tábor gyűlölte osztatlanul: a nemzeti-vallásos csoportok. Valakik ellen valakik mindig megkísérelték kijátszani: ezeknek rontott neki a legnagyobb

előszeretettel. A világot a világ, a vallást a vallás mércéjével mérni: ez volt hadüzenetének lényege. Ehhez azonban világossá kellett előbb tennie a különbséget világ és vallás, emberi és isteni között.

Sámuel első könyvének 15. fejezetében Isten em-

bere hadba küldi Sault, Izrael általa felkent első királyát, Amálek népe ellen. Ez a háború minden lehetséges bibliai szempont szerint szent háború volt: a Seregek Urának elhatározásából kellett megvívni, nem a király politikai döntéséből. A harc Izrael Földjéért folyt, nem hódításért, nem zsákmányért, és nem is dicsőségért. Amálek népe pedig nem volt tetszőleges ellenség, hanem a minden politikai érdek nélküli gonoszság megtestesítője, Isten útjainak keresztezője már a sivatagi vándorlás kora óta. A parancs szó szerint így hangzik: „Most menj, verd Amáleket! Különítsétek el (hacharamtem, értsd: minden más létezőtől, még a létezésétől is, így egyszerre jelenti az érinthetetlenlétevést és a maradéktalan elpusztítást) mindenét, ami az övé, ne kíméld azt, öljed férfitől asszonyig, gyermektől csecsszopóig, ökörtől bárányig, tevéből számarig.” Saul megütközik az ellenséggel, és le is győzi. Amálek egész népét „elkülönítette kardnak élével”, csak királyát fogta el élve, és jószágának legjavát tartotta meg, harcosainak teljes egyetértése mellett.

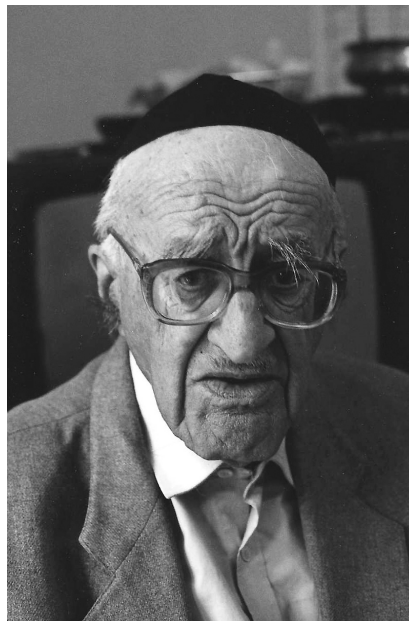
A mai olvasó bizonyos értetlenséggel és némi elbizonytalanodással veszi tudomásul, hogy ez volt az az esemény, aminek nyomán Isten megbánja Saul királlyá kenését, és elküldi hozzá a felháborodott Sámuelet, aki zordan

Megjelent a Szombat 2001 júniusi számában.

tudtára adja Saulnak, hogy nem király többé. Saul azzal védekezik ugyan, hogy nem zsákmánynak tartotta meg az ellenség jószágát, hanem az Úrnak szánt égőáldozatként, mégpedig a nép javaslatára, de a szájába adott szavak egy finom részlete másról árulkodik. A nép nem másért kímélte meg a jószág legjavát, mondja, mint „vágóáldozatul az Úrnak, a te Istenednek”. Ezt a megfogalmazást még kétszer is elismétli, nehogy a szöveg olvasója gyanútlanul szem elől veszítse, mi is a tét ebben a szóváltásban. Mert amikor az Exodus könyvének aranyborjú-jelenetében Isten haragja fellángol a nép ellen, e szavakat intézi Mózeshez: „megromlott a te néped, amelyet kihoztál Egyiptom földjéről.” A két mondat egymást visszhangozza. Saul politikai háborúi egyikének fogta fel a harcot, melynek elindításakor Sámuel hangjára ügyelt, befejezésekor pedig a nép hangjára. Isten hangját meghagyta Sámuelnek.

A szent háború bibliai fogalma sehol sem tagadja a profán háború eshetőségét, csak éppen különbséget tesz közöttük. Izrael „két világ polgára”: egyfelől a politikai-hatalmi valóság egyik elemeként mindenki máshoz hasonló lehetőségei és kötelezettségei vannak. Az ókori világ többé-kevésbé általános jogi és politikai feltételeinek tartozik engedelmességgel, amik nagyjából meghatározzák a külpolitikai erőszak kereteit. Másfelől minden más néptől elkülönülve, magányosan áll Istene előtt, akinek néven szólító beszéde – Kierkegaardot parafrázálva – „felfüggeszti” az Etikait, a Politikait, az általánosan érvényest. Sámuel szempontjából Isten háborúja éppúgy nem egy a politikai háborúk közül, amiképpen Isten sem a királyok egyike. Az Amálek elleni harc feltételek nélküli háború, a „Menj, verd Amáleket!” kategorikus imperatívusz. Könyörtelen megvívásának éppen ez a feltétlensége jelzi, hogy nem a politika más eszközökkel való folytatásának egy példányáról, hanem „szolgálatról” van szó. Az Amálek elleni harc, ha politikus vívja, politika, ha valóban felkent király, akkor istentisztelet. Természetét tekintve Izsák feláldozásához hasonlít: minden gazdasági, politikai, és talán emberi érdek amellettszólna, hogy az ellenséges nép szolgaságba dönthető részét és va-

gyonát megőrizze zsákmánynak, hiszen a feladat politikailag értelmezhető részének már a katonai győzelemmel is eleget tett. De akkor érdek fűzné a háborúhoz, a zsákmány és a jutalom reménye. Akkor a feltételek világában vívott, feltételekhez kötött háborúk egyikéről volna szó, nem Isten minden érdektől, céltól és feltételtől mentes szolgálatáról. És persze hasonló a helyzet az ellenkezőjével is, ahogy majd a jóval későbbi hamis próféták esetei mutatják: a bármilyen érdekből

Jesajahu Leibowitz

vagy célból viselt profán háborúk szent háborúkként való meghirdetése, azaz a gazdasági vagy politikai célok bármelyikének szentté, isteni parancsá nyilvánítása nem más, mint bálványimádás. A feltételek parancsolhatnak az embernek, de sosem feltétlenül.

Sámuel és Saul viszonya sokban rokon Leibowitz és a világi állam, egyáltalán: a világiság viszonyával. Bizonyos értelemben egész életében szent háborút vívott, hogy egyfelől elvitassa a világ bármely elemének a vallási jelentőség iránt támasztott legcsekélyebb jogigényét is, másfelől a vallás jogigényét bármiféle világi értelemben vett jelentésre vagy jelentőségre. Vallásosságának legcentrálisabb fogalma a *lismah* (önmagáért) talmudi fogalma volt. Gondolatmenetének

szerkezetében, de egyedül abban, erősen Kantot követve, a természet és a történelem egész mindenségét egy olyan immanens világnak látja, amelyben végső soron mindennek értelme, oka, célja, feltétele és érdekszempontja van. Kanttól eltérően ő idesorolja a morális autonómia és a morális szabadság valóságát is, mint amelyek az Ész körébe tartoznak, amely viszont maga is ennek az immanens világnak az alkotórésze. A világgal együtt Isten az Észnek is teremtetője. A tisztán morális autonómiával szembe állítja a heteronómia melletti autonóm döntést. Leibowitz felől nézve Kant az embert Isten helyébe állítja, amikor önmagában vett célnak tekinti. Ez lehet ugyan morálisan magasztos elv, de vallásilag tökéletesen irreleváns, s ha mégis vallási elvvé emeli magát, akkor eretnekség. Számára ez annyit jelent, hogy a képmás (ti. Isten képmása) nem képek akarja tudni magát, hanem az eredetinek. Ez a szó legszorosabb értelmében vett képmádás.

A céloknak és feltételeknek ebben az univerzumában az egyetlen, a transzcendencia felé irányuló emberi cselekvés Leibowitz számára a halachikus élet cselekvése. Ha a halachikus élet felvállalásának, az Égi Királyság ígáját hordásnak az immanens világ feltételei közt bármiféle értelmet vagy célt lehetne tulajdonítani, akkor ezt az ígát – mint vallásilag irreleváns – nyugodtan el lehetne vetni. Akkor nem Isten szolgálatáról, hanem az Isten nevét hiába szájára vevő világi tettek egyikéről van szó. A halachikus élet, Isten *lismah* (önmagáért való) szolgálata, minden céltól és feltételtől szigorúan tisztán tartva, úgy válik külön Leibowitz számára minden más élettől és cselekvéstől, mint Sámuel szent háborúja a többi fegyveres konfliktustól. A morális köteleesség kanti megfogalmazásait követve (jóllehet morál és vallás kanti azonosítását mindenestül elutasította) szögezi le újra meg újra: ha a vallásos hithez a legcsekélyebb érdek is fűződik, ha bármiféle célja van, ha más nem, csak mondjuk valamely „vallási szükséglet” kielégítése, máris emberi, azaz immanens célja van. Nyomban megszűnik vallásnak lenni. A *micvák* vallása köte-

lességeket és feladatokat ró az emberre, és célból éppen hogy eszközzé teszi az embert: Isten szolgálatának eszközévé. Ez az a pont, ahol a kanti morált – mint vallást – a legradikálisabban veti el: az ember cél és öncél egyedül a viláson kívüli, a profán létezésben, ahová a morál is tartozik, aminek semmi köze a valláshoz. A vallás területén azonban Isten az egyetlen cél. A vallás gyakorlása a megelégedés egyetlen formáját nyújthatja, a teljesített kötelesség örömét, e kötelességet azonban nem az autonóm Ész szabja meg, hanem Isten, akinek szolgálatát az ember teljességgel *lismah* (önmagáért) választja, egyszerűen azért, mert Őt tartja méltónak a szolgálatra. A halachikus kötelezettség értelmezéséhez Leibowitz mindig újból az *Akedah*-jelethez (Izsák feláldozása) folyamodik. Fölvethetetlen kérdésnek tartja a kérdést: „mit nyújthat nekem a vallás?” Ez a kérdés a világmindenség és az emberi élet minden pontjával kapcsolatban fölvethető, és fölvetendő. A viláson kívüli világban a *lismah*-nak valóban nincsen keresnivalója. A hit területére lépve azonban Isten szolgálata „felfüggeszt” minden rajta kívüli célt.

Ez a gondolat természetesen magával hozza azt is, hogy Istentől nem akarhatunk, kérhetünk vagy remélhetünk semmit, mert akkor máris nem Ő az egyetlen cél, hanem amit kérünk vagy remélünk. Ezen az egyetlen ponton egyébként Leibowitzot bizonyos engedékenységre készíti a *Sema*-ima szövege. Az ima első két részének elemzéséből ugyanis az következik, hogy míg az első rész („Szeresd az Urat, a te Istenedet egész szíveddel, egész lelkeddel, egész erőddel” stb.) minden indoklás, cél és feltétel nélkül parancsol, méghozzá szeretetet *lismah* (önmagáért), addig a második rész a hitbeli kötelességek teljesítéséért cserébe esőt, jó termést stb. ígér, elmulasztásuk esetére pedig mindezek megvonásával fenyeget. Szigorúan a halacha körén belül maradvá ezért Leibowitz – részben Majmonidészt követve – a hit két szintjét különbözteti meg, s azok számára, akik csak a hit e második fokozatára képesek, „megengedhetők” tartja ezt a „nem önmagáért” való vallásosságot is, a Talmud egyes helyeivel egyetértésben abban

bízva, hogy van átemelkedési lehetőség az ima második részének szelleméből az elsőbe.

Értelemszerűen nem csak az akut messianizmust utasítja el, történetileg igen pontosan érzékelve az annak mélyén mindig ott leselkedő antinomizmust, de már önmagában a Messiás eljövételében való – letagadhatatlan – érdekeltiséget is, mint a tisztán halachikus Isten-szolgálaton kívül eső célt. Ugyanezért tartja tévútnak a zsidó hagyományon belüli kabbalista vonulatot is: a *tikkun* (a mindenek helyreállítása) megint csak az „önmagáért” való szolgálton esik kívül.

Mivel a politika, és vele az állam – természetéből adódóan – kizárólag cél-eszköz viszonyokat ismer, Leibowitz még azok számára is megdöbentő radikalizmussal száll szembe vallási fogalmak politikai alkalmazásával, akik e fogalmak metaforikus-hangulati felhasználását még éppen megengedhetőnek vélik. Nem a világlátása volt halachikus, kizárólag a vallás-szemlélete. Mint világi személy, mindig is meggyőződéses cionista volt, ám e politikai törekvése kimerült a zsidó nép szuverenitásának helyreállításában és fenntartásában. Ezen túlmenően a „szent” földre támasztott mindennemű politikai igényt, vagy a nép „szent” voltának kinyilvánítását a szentség vallási fogalmával történő arcátlan visszaélésnek minősített, egy trónbitorló által hirdetett szent háborúnak. Izrael állama a zsidó nép emberi-világi szükségleteit elégíti ki, a vallási értelemben vett judaizmushoz egyáltalán semmi köze sincs. Visszavisszatérően követelte vallás és állam különválasztását, vagyis – bár ez csak utalásaiból derül ki – a zsidóság diaszpóra-helyzetének tisztázó helyreállítását a zsidó államon belül. Megítélése szerint a kialakult állapot mind a lényegénél fogva szekuláris államot, mind az állami intézményekkel szimbiózisba kerülő vallási intézményeket elzúllasztja.

Tulajdonképpen vallás és állam radikális különválasztásával csak azt törekedett közösségi szinten is megvalósítani, amit egyéni világszemléletében már mindig is véghez vitt. Minden platonizáló hagyománynak hátat fordítva vallotta, hogy az áthághatatlan szaka-

dék partvonalára nem test és lélek, nem anyag és szellem közt húzódik, amelyek mind a világ alkotórészei, különbségeikkel egyetemben, hanem Teremtő és teremtménye között. Isten létezésének egyetlen jele van a világon belül: az, hogy vannak, akik az Ő királyságának igáját hordozzák. Ha akadna bármi egyéb jele, akkor ezt az igát nyugodtan el lehetne vetni. Isten szeretetének fogalma pontosan erre a tökéletes és feltétlen cél nélkülségre mutat: ha a szeretetnek bármilyen szereteten túli feltétele vagy célja van, nem szeretet.

Leibowitz egész szemlélete a száműzetés judaizmusának pilléreire nyugszik. Nyelvileg például azon – bár erről külön sosem beszél –, hogy a tradíció és az imák nyelve elkülönült, szent nyelvi szféra, amely nem érintkezik a világra irányuló tudás nyelvével. Ezt a nyelvi szakadékot törekszik fenntartani abban a judaizmus számára radikálisan új helyzetben is, ahol a tudás ugyanazt a nyelvet beszéli, mint a hit. Isten és a világ elgondolhatatlan és áthághatatlan különbözőségét hit és tudás áthághatatlan távolságára fordítja le. A létezés valóságának két arca között – a célok és feltételek immanens világa, ill. a tökéletes cél nélkülség és feltétlenség transzcendens világa között – minden kapcsolatot felszámol: számára tudás és hit minden harcának vége van, hiszen nem azonos valóságban helyezkednek el. Csak mint Isten előtt álló hívó ember „tudja”, hogy ez a világ az Ő világa, ám a parancsolatok önmagukért való teljesítőjeként nem áll kapcsolatban a világgal: önmagát jellé változtatta, a transzcendencia jelévé. Ha ezt a „tudást” a világ maga is tudni szeretné, vagy tudni vélné, Leibowitz eltökölt elutasítaná, mint a tudás illetéktelen határsértését. Fordított Kant volt, aki fragmentumok sorából álló életművében fogalmazta meg „A tiszta hit kritikáját”, vagyis azokat a határokat, amelyeket a hit nem léphet át – a világtudás felé – anélkül, hogy tudással keveredő tévhitte ne válna.

Az ismert talmudi történet a négy bölcsről, akik a PaRDeSZ-ben jártak (*Chagiga* 14b) Leibowitz kezén átalakult: a Kertnek a világ felől nincsen sem bejárata, sem kijárata. Akik mégis „épségben” ki-bejárnak rajta, „járásukkal” (*halacha*) jelzik a felfoghatatlant.

KLEIN RUDOLF

Miért lakunk a Wallenberg utcában?

Újlipótváros varázsa, kultúrtörténeti jelentősége

A kultúrtörténet az építészeti és városi együttesekben a harmóniát, az egységes emberi akarás kőben/téglában történő megvalósulását méltányolja, akár a céhmesterek által épített középkori bártfai főtér-ről legyen szó, akár pedig a modern vállalkozói világ pesti együtteseiről. Nem csoda, ha meggondoljuk, hogy a globalizálódó világban az összhang, a társadalmi és az építészeti egység azok a kivételek, melyek azt a reményt táplálják, hogy talán még van lehetőség egyensúlyi állapotra, harmóniára ember és ember, ember és a környezet között.

Ez az a vonás, amely Budapestet nagyvárrá teszi, még akkor is, ha egyes épületei talán lemaradnak más világvárosokéi mögött: itt középkori székesegyház nincs (a nagy budai középkori zsinagóga sincs feltárva), de még a barokk sem hagyott hátra a bécsiekhez fogható emlékeket. Ám tudjuk, hogy a megfelelő műemlékekkel rendelkező város egységét milyen könnyű tönkre tenni – Frankfurtot a második világháború és az azt követő jóléti állam, Londont a világháborún túl a thatcherizmussal induló fokozott merkantilizmus fosztották meg eredeti karakterétől, harmóniájától.

Lehet érvelni amellett, hogy a modernitás eszméjében eleve benne van a „kreatív rombolás”, ami magában rejtje az összhang megbontását, és egyesek szerint a műemlékvédelem a fejlődés

gúzsbakötése. De ez nem teljesen igaz: az igen egységes klasszicista Pestet felváltotta ugyan az eklektikus városszövet, mely kevésbé harmonikus, ám utcái elég koherensek még, hogy várost alkossanak a szó hagyományos értelmében. Inkább a bérházudvarok világa kifogásolható, mely már sokak számára nem biztosított egészséges lakókörnyezetet.

A függőfolyosóra nyíló 19. századi szoba-konyhás lakások nyomorúságára adtak választ Európa szerte a két világháború között épült *Siedlungok*, telepek (peremvárosokban levegősen komponált lakóegységek, némi központi funkciókkal), melyek mögött egységes kéz, szociális gondoskodás, közigazgatási szellem munkált. Ám a *Siedlungok* alapvetően ellenségesen viszonyultak a meglévő városszövethoz, melyben hiányolni vélték a kollektív akarást, higiéniai megfontolásokat – benapozás, levegőztetés – és megkíséreltek új lapot nyitni a várostörténetben. A *Siedlungok*kat önkormányzatok, esetleg nagyobb cégek építették, tehát egyéni, alulról építkező spontaneitásról, ami a városi kultúra legnagyobb vívmánya, nemigen lehet beszélni. A *Siedlungok*, amint későbbi igen méltánytalan utódaik, a második világháborút követő lakótelepek – a vasfüggöny mindkét oldalán! – az individualitás háttérbe szorítását hozták magukkal.

Újlipótváros erénye éppen az, hogy vállalkozói alapokon, a pesti építészeti hagyományokat megtartva és feljavítva, a helyi lakossággal harmóniában valósult meg. Budapest szerencsés volt: az építész-városépítő szakma

megtanulta a 19. század során, hogy miként kell az egyéni törekvéseket – akár építész becsvágyról, akár beruházói kapzsiságról legyen szó – kordában tartani, és úgy képviselni a közt, hogy az egyéni is megmaradjon. Újlipótváros újabb blokkjai elutasították a hagyományos városszövet egészségtelen udvaros házait, az egyes házak udvarainak légterét egyesítették egy nagy udvar, azaz kert/park formájában, de az egyes épületek lakói külön gondozták a rájuk eső kertrészt. Ezt nevezik kertes beépítésnek. Ám az alaprajzban a némileg hasonló bécsi „hófoktól” (Karl-Marx-Hof, Karl-Renner-Hof, stb.) eltérően itt mégis városról van szó: ez nem „munkás-Versailles”, hanem a középosztály számára épült világ, ahol a házak egymástól különböznek, de mégis hasonlóak. A közös nevező az építészeti nyelv, egy „mérés-kelt modernizmus”, az avantgárd lehűtött, polgáriasított változata. Neves, zömmel zsidó építésszek építettek itt: Barát Béla és Novák Ede, Fried Miksa és Fenyves István, Hámos (Hamburger) István, Hofstätter Béla és Domány Ferenc, Jakobik Gyula, Löffler Sándor, Politzer Miksa, Somogyi György, Szőke Imre, Stärk Marcell, Tauszig Béla és Róth Zsigmond, Vámos Imre.

Valamennyi a modernizmus elkötelezettje volt. De mit is jelentett ez akkor? Magyarországon, a két világháború közötti időszakban párhuzamos tradíciók jellemezték mind az építészetet, mind a társadalom egészét. Tovább élt még a méltóságos és egyéb uraságok világa, akik a neobarokkban érezték magukat otthon – ha teheték volna, meg is állították volna a történelmi időt a 18. század végén, de legkésőbb a reformkorban. A budai hegyekben épültek a neo-

barokk villák, kívülről szimmetrikus elrendezéssel, melybe a belső funkciót is belekényszerítették. A kortárs Szekfű Gyula szerint a neobarokk nem pusztán művészettörténeti fogalom, hanem társadalmi jelenség is volt.

De ezzel párhuzamosan, a trianoni tragédiát követően, létezett egy másik világ is, mely nem a (nemzeti) múltba próbált beletemetkezni Kismarthy Lechner Jenő felvidéki neo-reneszánszával vagy Wälder Gyula neobarokkjával, a népieskedők álstílusával. Ez a másik világ felvállalta a jelenkor kihívásait, szellemét: a liberális, újlipótvárosi, zömmel zsidó középosztály a nemzetközi modernizmust a maga polgári életmódjához, ízléséhez, arculatához idomította. A *numerus clausus* után a zsidóságnak a gazdanemzetbe vetett hite megingott, és a nemzetközi ihletésű modern építészet felé fordult. Ezen felül a modernizmus számos, zsidóknak tetsző vonással rendelkezett mind filozófiáját, mint pedig gyakorlati stratégiáját illetően.

A modernizmus kultúrtörténeti konvergenciát jelentett a képilegen judaizmus és a modern nyugati civilizáció között. Mind a modern művészet, mind a modern építészet elutasította a hagyományos ábrázolási technikákat, és absztrakciót vezetett be. Az építészetben a korábbi anyag- és díszítésközpontú szemlélet átadta a helyet egy térközpontú koncepciónak – a belsőben fény és idő fejezte ki az einsteini áttörést. Nem csoda, hogy a modernizmus kihívta maga ellen a totalitáriánus populisták – Sztálin és Hitler – haragját. Ezen felül, az orosz (zsidó) avantgárd nyugatiasított és építészetbe öntött hatása is követhető az újlipótvárosi visszafogott, modernista homlokzatú házakon, melyek külső felületét erkélyek teszik mozgalmassá. Erich Mendelssohn, németországi-palesztinai-amerikai építész lekerekített formái is helyet kapnak itt, éppúgy, mint a korabeli Tel Aviv kicsit dekós ízű „Bauhaus folklórjában”. A Pozsonyi úton haladva, a Nagykörút gipszarchitektúrája lecsendesedik, az üzletek között előbukkanó mives bejáratok mögött visszafogott eleganciájú kapualjak és lépcsőházak tűnnek fel: világos vagy fekete fényes márványlapok – nem ritkán a homlokzatot is világos márvány burkolja, legalábbis

a földszinten – eltűnik a gipszdíszítés, az „építészeti faragott kép”. Mérsékletességet valló polgárság lakott itt.

Újlipótváros történelmileg Budapest hatodik zsidó negyede, a feltételezett ókori *acquincum*it, a középkori budavárit, az újkori óbudait, az Erzsébet-Teréz-városit és az ólipótvárosit követően. Az Újlipótváros házait az 1930-as évek során cégek, biztosítók (Phönix), jómódú főorvosok, ügyvédek építtették, és a zsidó középosztály bérelte a 2-3 szobás lakásokat. A lakbér egy jobb fizetés felét-harmadát tette ki, ám az élet olcsó volt és a családok megengedhették maguknak, hogy eljárjanak a Duna-park kávézóba, illetve a Szent István park déli oldalán levő Lugano kávéházba, látogassák a mai Radnóti Miklós (Sziget) utcai iskola helyén álló Singer-féle tenisz/jégpályát. Ezen átlagtól eltért az úgynevezett „Proliház” városi tulajdonban (Visegrádi és Radnóti utca sarkán, szobakonyhás, folyosóvégi WC-vel és több udvarral), illetve a luxusbérház a Pozsonyi út 38-40, tulajdonképpen a Szent István park északi oldalán.

Újlipótváros kicsi város, főutcával és főtérrrel. Főutca a fásított és kissé szélesebb Pozsonyi út, melyen a 15-os villamos közlekedett. A raszteres alaprajzból feltűnő Szent István park központi fórum, mely a Duna part felé szélesedik, egykor két gyerekmedencével és homokozóval, valamint közvetlen hajójárattal a Margitszigetre.

A negyedet nem lakták különösen vallásosak, de a minimális zsidó infrastruktúra megvolt. A Csáky (Hegedűs Gyula) utca elején egy udvar lefedésével jött létre a Baumhorn Lipót által tervezett zsinagóga. A Hollán/Sziget (Radnóti Miklós) utca sarkán építette a Pesti Izraelita Hitközség Kultúr- és lakóházát 1937-ben, melyben az első három szintet a Chevra Kadisa iskolája használta. A Hollán utca 31. alatt működött a Kállai-Brandeisz Mozgásművészeti Iskola, mely nyugatias, kreatív táncművészetet oktatót. Eredetileg csak Kállai volt, de a zsidótörvények értelmében Kállai Lili keresztény „társat” kellett, hogy találjon. (Társ, Brandeis Elza mentette a Soros családot a nemzeti szocialistáktól Almádiban.) Az iskolát mint nyugati irányultságú átformálták az 1950-es években. A Csanády utcában működött Aranyosi-féle keres-

kedelmi iskola, a Sziget-Kresz Géza sarkon elemi iskola volt.

Számos mozi volt a negyedben: Lloyd a Hollán Ernő utcában (ma Odeon), Ipoly az Ipoly utcában, Elite (Szindbád, illetve Tanács) a Vígszínház mellett. Moziba majdnem minden társadalmi réteg eljárt, de a reklámok a polgároknak szóltak – szőrmét, pehelypaplant, stb. hirdettek. A Vígszínház Molnár Ferenc és Szomory Dezső szellemiségű darabokat és operetteket játszott, komoly darabok a Nemzeti Színházban kerültek színre, ahova az itteni polgárok szintén eljártak, éppúgy, mint operába és hangversenyre.

A környéket már megépülése idején is a kis boltok sokasága jellemezte: Brauch hentes a mai Macdonald's helyén, a Tátra utca elején a „Fleischer hentes”, Glasner pék a mai Príma Pék helyén, Molnár és Moser drogéria a mai Rotschild mellett, a Katona József-Hollán Ernő sarkon a Székács bazár. A modernitást két garázs képviselte, Hollán Ernő-Victor Hugo sarok, illetve Katona József-Tátra utcai sarok.

Mint ahogy az egész magyar zsidóság történetében, itt is a munkaszolgálat indította el a hanyatlást. A vészorkszakban több család volt kénytelen összeköltözni egy lakásba. A bombázások során városszerte fedél nélkül maradt lakosság behúzódott az üres lakásokba. Az ostrom után visszatérő eredeti tulajdonosok/bérlők társbérletekbe kényszerültek, majd megkezdődött a nagyobb lakások kettéosztása. Végül a zsidóság 1956-os nagyarányú kivándorlásával a zsidó többség megszűnt.

Ám a korábbi szellemből valami megmaradt, új középosztály alakult ki a régi maradványaival koegzisztálva, bár a zsidó orvosok és ügyvédek, vállalkozók – már ami megmaradt belőlük – inkább a Duna túlsó partján laktak. Más jómódúak főképp presztízsből költöznek ide, némelyikük megtagadja a helyi polgári szellemet, égnék lendített tetőtér-beépítéssel emelik magukat a köz fölé.

Azért lakunk a Wallenberg utcában, mert szeretjük a városias, de modern lakókörnyezetet, mert azonosulni tudunk azokkal az értékekkel és közösségi tudattal, melyek ezt a negyedet létrehozták, és mert az utca névadójában a több ezer éves túlélés egyik segítőjét ünneplhetjük.